ڕۆڵی ئاکرێ لەبزاڤی چەکداریی بارزان(1943ـ 1945)

ID No. 683
(PP 138 - 158)
https://doi.org/10.21271/zjhs.27.4.10

دلاوەر محمد سدیق زیباری
بەشی مێژوو، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین-هەولێر
dilawar.sadeeq@su.edu.krd

وەگـــــرتن : 2022/10/13
پەسندکردن : 2022/12/07
بڵاوکردنەوە : 2023/09/27

پوختە

قەزای ئاکرێ وەك ناوچەیەکی گرینگ و ستراتیژی، لە مێژووی بزاڤی رزگاریخوازی گەلی کورد بەردەوام لە خەباتدا بووە. قۆناغی (1943 ـ1945)یش یەکێکە لەو قۆناغە گرینگانەی کە مێژووی ئاکرێ پێیدا تێپەڕیوە، لەم ماوە مێژووییەدا ئاکرێ بووەتە ناوەندی ململانێ نێوان شۆرشگێران و حکومەتی عێراق، رۆڵێکی بنەڕەتی بینیوە لەیەکلاکردنەوەی ڕووداوەکانی ئەم قۆناغە.

ئەم توێژینەوەیە تایبەتکراوە بە ڕۆڵی ئاکرێ لەبزاڤی چەکداری بارزان (1943ـ 1945)، توێژینەوەکە لە دەروازەیەك و دوو تەوەری سەرەکی پێکهاتووە. دەروازەکە بریتیە لە خستنەڕوویەکی خێرای شوێنی جوگرافی و ناوی ئاکرێ لەقۆناغە جیاوازەکانی مێژوو هەروەها باسکردن لە ڕۆڵی ئاکرێ لە بزاڤی رزگاریخوازی گەلی کورد بەر لە بزاڤی چەکداری بارزان 1943. تەوەری یەکەم تەرخانکراوە بۆ باسکردن لە رۆڵی خەڵکی ئاکرێ لە بزاڤی چەکداری بارزان(1943ـ 1945) تیایدا تیشك خراوەتە سەر بەشداری خەڵکی ئاکرێ لە ڕووی سەربازیەوە، دابینکردنی خواردن و کەلوپەلی پێویست و کۆمەککردنی بزاڤەکە، هەڵوێستی ئەرێنی ونەرێنی سەرۆك هۆزەکانی ئاکرێ و دیارترین چالاکیە لەشکرییەکان دژبە حکومەتی عیراق. تەوەری دووەم ڕۆڵی ڕۆشنبیران و قوتابیانی ئاکرێ لەخەباتی سیاسی و ڕێکخراوەیی لەماوەی (1943ـ 1945) خراوەتە بەرباس، تیایدا ڕۆڵی ڕۆشنبیرانی ئاکرێ لە وشیارکردنەوەی جەماوەر بە بیری نەتەوەیی کوردیی و خەباتی سیاسیی بە پشت بەستن بە سەرچاوەی زانستی تیشکیان خراوەتە سەر، کە رۆڵی بەر چاویان هەبووە.

کلیلی ووشەکان: ئاکرێ-زێبار- شۆڕشگێر- بارزانی-عەشیرەت-هێرش.

1-پێشەکی:

گرینگی توێژینەوە: توێژەر لە پێناو دەرخستنی ڕۆڵی ئاکرێ لە بزاڤی چەکداری بارزان(1943ـ 1945)، بە پشت بەستن بە سەرچاوە ڕەسەنەکان و بەڵگەنامە مێژووییەکان ئەم توێژینەوەیەی ئەنجامداوە.

ماوەی توێژینەوەکە لە ڕووی کاتەوە: توێژینەوەکە لە ساڵی1943 دەستپێدەکات و ئەمەش بە سەرەتای قۆناغیکی گرینگ لە مێژووی ئاکرێ لە بزاڤی رزگاریخوازی گەلی کورد دادەندرێ کە تیایدا جگە لە خەباتی چەکداری، ئاکرێ ڕۆڵی گەورەی بینیوە لە خەباتی سیاسی و ڕێکخراوەیی. کۆتایی توێژینەوەکەش بە ساڵی نسکۆی بزاڤی بارزان 1945و چوونی بارزانی بۆ رۆژهەڵاتی کوردستان دانراوە .

لەڕووی سنووری جوگرافیەوە، توێژینەوەکە تەنها تیشك دەخاتە سەر ڕۆڵی ئاکرێ لەبزاڤی بارزان، لەگەڵ ئەوەشدا بۆ دەرخستنی ڕۆڵی ئاکرێ لەو بزاڤەدا توێژەر بەناچاریی پرژاوەتە سەر چۆنیەتی سەرهەڵدانی خەباتی چەکداری و هەڵوێستی حکومەتی عیراق بەرامبەر دۆزی کورد،بەتایبەت ئەو ڕووداوانەی کە رەنگدانەوەو کاریگەری راستەوخۆی لە سەر ئاکرێ و دەوروبەری هەبووە.

لەڕووی ئامانج و مەبەستەوە: ئامانج لەم توێژینەوەیە دەرخستنی ڕۆڵی سیاسی و چەکداری ئاکرێیە لە مەیدانی خەبات و تێکۆشان لە بزاڤی بارزان و رەنگدانەوەی لەسەر رەوتی ڕووداوەکانی ئەو ماوە مێژووییە.

ئەوریبازەی لەم توێژینەوەیە پەیرەوکراوە: بریتیە لە خستنەڕووی راستیەکان،توێژەر بەپێی ئەو زانیارییەی بەردەست بووە هەوڵیداوە شیکاری پێگەی ئاکرێ لەنێو هەموو ئەو ڕووداوانە بکات کە توێژینەوەکە لە خۆدەگرێت، سەرنج و رەخنە و بۆچونی خۆی بەپێی پێویست خستۆتە ڕوو.

گرفتەکانی توێژینەوەکە: هەڵبەتە ئەم توێژینەوەیە وەك توێژینەوەیەکی زانستی لە کۆسپ و ئاستەنگ بە دەرنەبووە. ئەو کۆسپ و تەگەرانەی لە ئامادەکردنی توێژینەوەکە ڕووبەڕووی توێژەر بۆتەوە هەمەجۆرن، لە سەرووی هەموویانەوە دەست نەگەیشتنی توێژەر بەهەندێك بەڵگەنامە و یاداشت و بڵاوکراوەی تایبەت بە پەیوەندی ڕاستەوخۆی سەرۆك هۆزەکان و پیاوانی ئاینی و فەرمانبەرانی شاری ئاکرێ بە بزاڤەکە بۆیە هەندێك لایەنی باسەکە بەناڕوونی ماوەتەوە. هەروەها گرفتێکی تر ئەودیدار و چاوپێکەوتنانەن کە سەرچاوەی پێویستن بۆ دەوڵەمەندکردن و ووردکردنەوەی زانیاریەکان و دەرخستنی زانیاری نوێ، بەڵام بە بیانووی هەستیاری ژینگەی کۆمەڵایەتی ئاکرێ و بارودۆخی ئێستای کوردستان، بەشێك لەو کەسانە کەخۆیان لەنێو ڕووداوەکانی ئەوکاتە ژیاون و ڕۆڵیان لە ڕووداوەکاندا هەبووە دەرفەتیان بە توێژەر نەداوە چاوپێکەوتن لەگەڵیدا ئەنجام بدا ئەمەش هۆکاربووە توێژەر پشت بەگێرانەوەی کلاسیك و زانیاری بڵاوکراوە ببەستێت. ئەمانەو چەند گرفتێکی تر وای کردوە هەندێك لایەنی توێژینەوەکە شاراوە بێت و مۆرکی لاینگیری و گومانی لەسەر بمێنێتەوە.

ناوەڕۆك و پێکهاتەی توێژینەوەکە: ئەم توێژینەوەیە لە دەروازەیەك و دوو تەوەر پێکدێت دەروازەکە پێکهاتووە لە خستنە ڕوویەکی خێرا سەبارەت بە شوێنی جوگرافیا و ناوی ئاکرێ، هەروها ڕۆلی ئاکرێ لە بزاڤی ڕزگاریخوازی گەلی کورد بەر لە بزاڤی بارزان بەدیاریکراوی لەساڵی 1919 تاوەکو کۆتایی بزاڤی خەلیل خوشەوی لە ساڵی 1936 لە خۆدەگری .

تەوەری یەکەم: بەناونیشانی (پێگەی کۆمەڵانی خەڵکی ئاکرێ لە بزاڤی چەکداری بارزان1943-1945) تیایدا زانیاری لەبارەی بەشداری کۆمەڵانی خەڵکی ئاکرێ لەڕووی سەربازی و دابینکردنی کەلوپەل و خۆراك و کۆمەککردنی بزاڤەکە، هەڵوێستی ئەرێنی و نەرێنی سەرۆك هۆزەکانی ئاکرێ بەرامبەر بزاڤی بارزان و دیارترین چالاکیە لەشکرییەکان دژی حکومەتی عیراق خراوەتە بەر توێژینەوە .

تەوەری دووەم: بەناونیشانی (پێگەی ڕۆشنبیران و قوتابیانی ئاکرێ لە خەباتی سیاسی و ڕێکخراوەیی کوردی 1943ـ1945) لەم تەوەرە زانیاری لە بارەی رۆڵی ڕۆشنبیرانی ئاکرێ لە خەباتی سیاسی و ڕێکخراوەیی هەروەها زانیاری لە بارەی هەنگاوەکانی ڕۆشنبیرانی ئاکرێ لە بەشداری ریکخراوەیی و ئاشناکردنی جەماوەر بە بنەماکانی بزاڤی بارزان، ووشیاریی نەتەوەیی، دیارترین چالاکییە سیاسیەکان بە پشت بەستن بە زانیاری مێژوویی هەمەچەشن زانیاریەکان خراونەتە بەر باس و خوێندنەوە.

سەرچاوەکانی توێژینەوەکە: ئەوسەرچاوانەی لەئامادەکردنی ئەم توێژینەوەیە سوودی لێ بیندراوە جۆراوجۆرن، لەوانە بەزمانی عەرەبی و کوردی، بەزۆریش بریتین لە پەرتووکی بیرەوەری و یاداشت، سەرچاوەی زانکۆیی (نامە ماستەر و دکتۆرا)، رۆژنامە و گۆڤارەکان، چاوپێکەوتن لەگەڵ کەسایەتیە بە تەمەنەکان و هاوسەردەمانی مێژووەکە، ئەوانەی پەیوەندیان لەگەڵ ئەو بابەتە هەیە زانیاری دەگمەن و شاراوەیان لایە کە لە هیچ پەرتووکێکدا باس نەکراوە، هەموو سەرچاوەکانیش لە لیستی سەرچاوەکاندا خراونەتەڕوو. هەرچەند تەواوی سەرچاوەکان گرینگی خۆیان هەیە، بەڵام لێرەدا توێژەر هەوڵیداوە ئەو سەرچاوانەی زانیاری زۆری لێوەرگیراوە بخرێتەڕوو. ئەو سەرچاوانەی زانیاری گرینگی بەتوێژینەوەکە بەخشیوە بریتین لە: (شۆڕشەکەی عیراق)ی سیر ئارنۆڵد وڵسن ،(کێشەی ویلایەتی موسڵ)ی د. فاضل حسین ، ئەمانە بە زۆری لە بەشی دەروازە سوودیان لێ وەرگیراوە بە شێوەیەکی زانستی تا رادەیەك ڕۆڵی راستەقینەی ئاکرێیان لە بزاڤی رزگاریخوازی کورد شەن و کەو کردووە .هەروەها پەرتووکی(بارزانی و بزاڤی رزگاریخوازی کورد1931ـ 1958 بەرگی یەکەم)ی مەسعود بارزانی،(ئاکرێ دروپەڵێن و دیرۆکێ دا)ی حیکمەت مەلا یاسین،(شۆرشەکانی کورد و کۆماری عیراق)ی عەلائەدین سەجادی، (زێباری و دیرۆك)ی رەزا زێباری ،(عقره في عهد الملكي)ی جمبد شوکری ،(کورد لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیادا)ی عثمان عەلی، کارەساتی بارزانی زوڵملێکراو1954)ی معروف جیاووك. مستەفا بارزانی و ڕۆل و هەڵوێستی لە پێشهاتە سیاسیەکاندا(1958ـ1970)ی رەفیق مام خول، (چەند لێکۆڵینەوەیێك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد بەرگی دووەم)ی د. عثمان عەلی. هەموو ئەمانە بەزۆری بۆ تەوەری یەکەم سوودی لی وەرگیراوە، لەبەرئەوەی نزیك بوون لە باسەکە و دەوڵەمەندن بە بەڵگەنامەی باوەڕ پێکراو هەروەها تا رادەیەکی باش رێ نیشاندەری توێژەر بوون لەکاتی گەڕان بەدوای زانیاری و سەرچاوەی تر. جگە لەمانە چەندین سەرچاوەی تر کە گشتیان بەهاو بایەخی خۆیان هەیە. بەشێکی تری سەرچاوەکان کە زانیاری گرنگیان تێدابوو دەربارەی تەوەری دووەمی توێژینەوەکە بریتین لە (بیری نەتەوەیی لەپەیرەو و ئامانجەکانی جەمعیەت و حیزبە کوردیەکان (1919_1945)ی عبدالخالید سابیر کەریم ، (حیزبی هیوا (الامل1939 _1946)ی هێلین محەمەد (الحياة الحزبية فى الموسڵ)ی د.عبدالفتاح على البۆتانى،(تاريخ الاحزاب السياسية العراق)ی عبد الرزاق الحسين، (الاحزاب المعارضة فى العراق السرية والعلنيه)ی عادل عمر فيصل. ئەمانە و چەندین رۆژنامەو گۆڤارو سەرچاوەی تری پەرتووك کە بۆ توێژینەوەکە بەنرخ بوون و زانیاری زانستیان بە توێژینەوەکە بەخشیووە و توێژەر کەڵکی زوری لێ وەرگرتووە .

لەکۆتا وتەدا: ماوەتەوە بڵێم پێویستە مرۆڤ ئەوە بزانێت هیچ کارێك لە کەم و کوری و هەڵە بەدەرنابێ، بەڵام مرۆڤ ئەو کاتە ئاسوودە دەبێت کە ئەم کارەی دەستی دەداتێ هەوڵی بۆی بدات نەك تەنها لەپێناو ڕاپی کردنی بێت. دیارە ئەم توێژینەوەیەش هەوڵی مرۆڤە، مرۆڤەکانیش لە کەم و کورتی و هەڵە بەدەرنین، ئەگەر لە شوێنێك کەوتبمە هەڵە لە کەم توانایی خۆمەوە بووە ، داوای بەخشین دەکەم، هیوادارم ئەو توێژینەوەیە بەرچاو ڕوونیەك لەمێژووی ڕۆڵی ئاکرێ لە بزاڤی چەکداری بارزان (1943_1945) بخاتە کتێبخانەی کوردییەوە.

2-دەروازە:

1-2:شوێنی جوگرافیای ئاکرێ:

شارۆچکەی ئاکرێ لە ڕووی جوگرافییەوە پێگەیەکی گرینگ و ستراتیژی هەیە (سیدو 1939، ل183)لەسەر ئاستی عیراق و باشوری کوردستان، خاڵی بەیەکەوە بەستنی بادینان و سۆرانە، دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەلاتی موسڵ ، بە دووری 94کم، لە باکوری ڕۆژئاوا قەزای ئامێدییە، لە باشورەوە هاوسنورە لەگەڵ قەزای حەمدانیەی سەر بە موسڵ، لە بەرەی ڕۆژهەلات و باکور هاوسنورە لەگەڵ زێی گەورە (علی و رەمەزان 2012، ل3). ئاکرێ دەکەوێتە نێوان هێلی درێژی (29،49 و 5،43) لە ڕۆژهەلات، هێلی پانی (2،37 و 36،36) لە باکور (باقر و فؤاد 1966، ص5)، لەسەر ئاستی دەریا 400 هەزار پێ بەرزە (مستەفا 1961، ل5). شارۆچکەی ئاکرێ بە زنجیرە چیایەك دەورە دراوە کە لە گوندی باکورمان و گەلی ئیسماوە درێژدەبێتەوە تاوەکو گەلی زنتا لە ڕۆژهەلاتی شارەکە کۆتایی دێت (عبدوڵا 1995، ل66)، سروشتی ناوچەکە 30% شاخاوی، نزیکەی 50% دەشتایی لەخۆ دەگرێت (گۆران 2004، ل53)، خاوەنی کەش و هەوایەکی سازگارە، لە زستان بەفرو بارانی لێ دەبارێت، لە هاوین کەش و هەوایەکی مام ناوەندی هەیە، تا ڕاددەیەك پلەی گەرما بەرز دەبێت (گۆران 2004، ل54)، لەم ڕووکارەوە خاوەن تایبەتمەندی خۆیەتی لەسەر ئاستی عیراق ناوچەیەکی جیاوازو جیاکەرەوەیە (جرجیس 1975، ص144).

2-2: ناوی ئاکرێ لە قۆناغە جیاوازەکانی مێژوو:

ناوی ئاکرێ لەلایەن گەڕیدە و مێژوونووسانەوە بە شێوازی جۆراوجۆر تۆمارکراوە، چەند گۆڕانکارییەکی بەسەرداهاتووە تا بەم شێوەیە گەیشتووە. ئاکرێ ئەو ناوەیە خەڵکی کوردستان بە شێوەیەکی گشتی بەکاری دەهێنن، ووشەکەش لە (ئاگر – النار)ـەوە وەرگیراوە کە بەواتای خۆشەویستی و بێگەردی و بەرەکەت دەگەیێنێ (ڕۆژبەیانی 1995، ل12)بەپێی هەندێك لە سەرچاوەکان لە پێش زاییندا جێگرێکی (زەردەشت)[1]هاتووەتە ئەو شارە ئاگری کردۆتەوە دواتر ئاگرەکەی پەرستووە، دوای تێپەڕبوونی کات ناوی ئاگر گۆڕاوە و بووە بە ئاکرێ (صابر 2005، ل20).لە ڕاستیدا ناوی ئاکرێ مێژوویەکی کۆنی چەندان ساڵ پێش زایینی هەیە، بە شێوازی جیاواز لە لاپەڕەکانی قۆناغە جیاوازەکانی مێژوو تۆمارکراوە (ئاکرە یی 2012، ل16) (ئاگر – نار) وەك سەرچاوەکان باس دەکەن کۆنترین ناوە بۆ پێش زاینی دەگەڕێتەوە، کلدان و ئارامیەکان بە (العقر – عقرة) ناویان هێناوە، هەروەها یاقوت حەمەوی لە کتیبەکەیدا (معجم البلدان) ناوی ئاکرێ بە (عقرة الحميدیی) (المایی 2011، ص56) ناودەبات و دەڵێت "دەکەوێتە ڕۆژهەلاتی موسڵەوە، لەنێوان دوو چیادا،خەڵکی ناوچەکە کوردن" (الحموی 1995، ص136)، لەلای پسپۆڕانی مێژووی ئیسلام ناوی ئاکرێ بە (عقر) تۆمارکراوە کە بە مانای شوێنێکی کوێر لە نێو بەرزاییەکان دێت (بابان 1976، ل262).هەروەها لەسەردەمی عوسمانیەکان (1299 – 1923ز) بە ئاکرێیان ووتووە کوچك ئەستەمبول (ئـاكرەیی 1999، ل19) ئەمە بە ئەستەمبولی پایەختی خۆیان وەسفی کردووە، بە هۆی بوونی ناوچەیەکی پڕ پیت و بەرەکەت و سەرچاوەی ئاو و ڕووبار (بابان 1976، ل208)، بوونی بەڕووبومێکی زۆری کشتوکاڵ هاوشێوەی شاری ئەستەمبول (باقر و فؤاد 1966، ص43)، هەروەها لە سەردەمی مێژووی نوێی کورد، بەتایبەت لە دوای ڕووخانی میرنشینی بادینان لە ساڵی 1842ز لە لایەن دەوڵەتی عوسمانی، ناوچەی ئاکرێ بە سەنجەقی موسڵەوە بەسترایەوە و بە (مروج الوصل) ناوی بردرا (بابان 1976، ل208) کە بە واتای شوێنی سەوزایی دێت (ئاکرە یی 2012، ل18-19)، سەرەڕای بوونی ڕای جیاواز ڕای پێشەنگ لە جێگیربوونی ناوی ئاکرێ لە "ئاگر"وە سەرچاوەی گرتووە وەك پێشتر ئاماژە پێکراوە بۆ سەدەی حەوتەمی پێش زاین دەگەڕێتەوە.

3-2:کورتەیەك لە ڕۆڵی ئاکرێ لە بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە) 1919 – 1943.

پاش جەنگی یەکەمی جیهان (1914 – 1918) باشوری کوردستان بەتایبەت و پارچەکانی تربە شێوەیەکی گشتی، هەنگاوی فراوانیان لە ڕووی بزاڤی چەکداری و سیاسی هاوێشت ، لاپەڕەیەکی نوێ لە مێژووی شۆڕشگێڕی کردەوە (پورزویی 2005، ل153)، پاش ئەوەی سوپای بریتانیا لە ئاداری 1917 پێی نایە بەغدا (صالح 1953، ل12)، لە مانگی ئایاری 1918، کەرکوك و چەند ناوچەیەك لە باشوری کوردستان کەوتنە ژێر قەڵەمڕەوی ئەو وڵاتە، دەسەلاتی عوسمانی تیایدا دەرپەڕاند (تریپ 2010، ل37).لە ئەنجامی

هەڵوێستی ناهەمواری کاربەدەستانی بریتانیا لە سلێمانی و (سێر ئارنولد وڵسن (1884 – 1940)[2]حاکمی گشتی بریتانیا لە عیراق (نوری 1997، ل6)، لە ڕۆژی 20 – 21ی مارسی 1919 شێخ مەحمودی حەفید فەرمانی دەستگیرکردنی کاربەدەستانی بریتانیای لە سلیمانی دەرکرد (البیاتی 2010، ص248)، لە ئەنجامی ئەمە ڕەوشەکە بەرەو پێکدادان هەنگاوی نا، لە19ی حوزەیرانی 1919 لەسەر ڕێگای کەرکوك – سلیمانی لە ناوچەی دەربەندی بازیان زنجیرە پێکدادانێك ڕوویدا، لە ئەنجام شێخ مەحمود بە برینداری بە دیل گیرا، ناوچەکە کەوتە بەر ئاگری سوپای بریتانیا، ئەمەش بووە هۆی ناڕەزایی خەڵکی ناوچەکەو بزاڤی شۆڕشگێڕی لە دژی بریتانیا لێکەوتەوە (مەدەنی 2009، ل333). لە ماوەی (1918– 1919)، بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد زۆر بە خێرایی چووە پێشەوە، هاوسەردەمی بەرخودانی سلێمانی، گیانی شۆڕشگێڕی ناوچەکانی بادینان و ئاکرێ و دەوروبەری گرتەوە (محمد و البوتانی 2008، ص13). پاش دەست بەسەرداگرتنی موسڵ لە 20ی تشرینی یەکەمی 1918 (باوەر 2014، 38)، لە ڕێکەوتی 8ی ئاداری 1919 بریتانیا ناوچەکانی بادینانیشی داگیرکرد، دۆخی ناوچەکە گرژی و ئاڵۆزی تێکەوت، ڕۆژ دوای ڕۆژ خەڵکی بادینان ڕووبەڕووی چەوساندنەوە و خۆسەپاندنی بریتانیا دەبوونەوە، لە بەرامبەردا خەڵکی بادینان دەستە وەستان نەبوون (یاسین 2014، ل8)، لە ڕۆژی 4ی نیسانی 1919 خەڵکی زاخۆ بەڕابەرایەتی سەرۆك (عەشیرەتی گۆیان)[3] ، دەستیان بە بزاڤی چەکداری کرد (العمری 1925، ل113)، هاوکات فراوانبوونی بزاڤەکە گەییشتە ئامێدی و دەڤەری بەرواری باڵا و ئاکرێ، شۆڕشگێڕان هێرشیان بردە سەر دەزگا و ناوەندەکانی بریتانیا (الغلامی 1966، ل34)، (فارس ئاغای زێباری)[4] سەرکردایەتی بزاڤی ئاکرێ خستبووە ئەستۆی خۆی، شێلگرانە دژی داگیرکاری بریتانیا وەستانەوە (ڕێکانی 2019، ل25).

بزاڤی ئاکرێ لەکاتێکدا تەقیەوە کە لە بەرواری 3ی تشرینی دووەمی 1919، هەریەکە لە کوڵۆنێل بێڵ حاکمی سیاسی و سەربازی بریتانیا لە موسڵ و کاپتن سکوتی جێگرەکەی لە ئاکرێ (یاسین 2014، ل8)، بە مەبەستی دامەزراندنی سەربازگە لە دەڤەری زێبار و چەسپاندنی باج بەسەر سەرۆك هۆزەکانی زێبارو دەوروبەر، گەشتێکیان بە ناوچەکانی سورچی لە ڕۆژهەلاتی ئاکرێ و دەڤەری زێبار لە باکوری شارەکە کرد،دواتر چوونە (گوندی بارزان) [5]، دوای هەڕەشەکردن لە سەرۆك هۆزەکان و بە سەربازگەکردنی ناوچەکە، سەرۆك هۆزەکانی زێبار و سورچی بڕیاریاندا بوسەیەك بۆ کوڵۆنێل بێڵ و کاپتن سکوت دانێنەوە لەکاتی گەڕانەوەیان لە بارزان، لە نزیك (گوندی بیرەکەپرا)[6] (بارزانی 2012، ل25)لەبناری کێوی پیرس لەسەر کەناری زێی گەورە بەرامبەر گوندی بارزان، کە ئەوکات مەڵبەندی بابەکر زێباری بوو (قادر 2015، ل430)، وەك لە سەرچاوەکاندا هاتووە لە کاتی چوونیان بۆ بارزان، شێخ ئەحمەد بارزانی (1896 – 1969) شێخی بارزان ڕەتی کردەوە پێشوازیان لێبکات، دوای ئەمە ئاغاکانی زێبار لەگەڵ شێخ ئەحمەد ڕێکەوتن کە کولونێل بیل و ئەوانەی لەگەڵیدابوون بکوژن (الغلامی 1966، ص81، المتولی 2001، ص215)، لە 12ی تشرینی دووەمی 1919، دوای گەڕانەوەیان لە بارزان، بە سەرپەرشتی فارس ئاغا، بە پاڵپشتی ژمارەیەک چەکدار لە هۆزی بارزان، لە نزیك گوندی بیرەکەپرا لە بۆسەیەکدا هەردووکیان (کاپتن سکوت و کاپتن بیل) و ژمارەیەك لە پاسەوانەکانیان کوژران (وڵسن 2010، ل224)، پاش شکاندنی بێدەنگی و هەڵکشانی گیانی بەرهەڵستکاری زیاتر بوونی لایەنگیرانی بزاڤەکە، هەریەکە لە فارس ئاغا زێبار، شێخ ئەحمەد بارزانی و (شێخ ڕەقیب سورچی)[7]، دوای ئەنجامدانی کۆبونەوەیەك، لە چوارچێوەی پلانێکی تۆکمەی سەربازی، بڕیاریاندا لە چەند قۆڵێکەوە هێرش بکەنە سەر سەنتەری ئاکرێ بۆ دەرپەڕاندنی دەسەڵاتی بریتانیا (یاسین 2014، ل8)، لە ڕۆژی 14ی تشرینی دووەمی 1919 لە دوو قۆڵەوە هێرشیان دەست پێکرد، لەبەرەی زێبار- بارزان بە بەشداری 100 چەکداری زێبار و 30 چەکداری بارزان، لە قۆڵەکەی تر لە بەرەی ڕۆژهەلاتی ئاکرێ و دەڤەری سورچیەکان بەڕابەرایەتی (شێخ ڕەقیب) هەڵیان کوتایە سەر دام و دەزگاکانی بریتانیا (یاسین 2014، ل13)، لە ماوەیەکی کەم توانیان تەواوی دام و دەزگا و ناوەندەکانی بریتانیا و بە گەنجینەی ئاکرێشەوە لە چنگ هێزی بریتانیا ڕزگاربکەن، دەسەلاتی بریتانیایان تێدا دەرپەڕاند (بارزانی 2012، ل25). ئەم ڕووداوانە نەك لە ناوچەکە دەنگۆی دایەوە، بەڵکو بووە جێی سەرنج ڕاکێشانی ڕۆژنامە ناوخۆییەکانی عیراقی و بریتانی، دەنگدانەوەی گەورەی لێکەوتەوە لە مەیدانی میدیایی بۆ نموونە لە ڕۆژنامەی (العرب) و (العراق) کە ئەوکات بە زمانی ئینگلیزی لە بەغدا دەردەچوون، هەروەها ڕۆژنامەی (الموصل) لە شاری موسڵ دەردەچوو، بە دەیان بابەت لەسەر پێگەی ئاکرێ، کوشتنی حاکمی سیاسی موسڵ و جێگرەکەی بە دەستی عەشیرەتی زێبار، کشانەوەی بریتانیا لە ئاکرێ و چەندان بابەتی تر، بڵاوکرایەوە (الحسینی،السیدعبدالرزاق 1935، ص44)، کاربەدەستانی بریتانیا مەترسیان لە تەشەسەندنی بزاڤەکە هەبووە، لە ڕێکەوتی 27ی تشرینی دووەمی 1919، هێزێکی سەربازی گەورەیان بە سەرکردایەتی (کابتن نولدەر) لە موسڵەوە ڕەوانەی ناوچەی ئاکرێ کرد و دووبارە ناوچەکەیان خستەوە ژێر قەلەمڕەوی خۆیان (کمال 1978، ل90)، پاش گەڕانەوەی دەسەلاتی بریتانیا بۆ ناوچەکەو دانانی بنکەی سەربازی، ژمارەیەك هەڵسوڕاوانی ڕاپەڕینەکە لە نێویاندا فارس ئاغا و (مەحمود ئاغا زێبار) [8] بڕیاریاندا درێژە بەخەباتی چەکداری بدەن، لە

کۆتایی ساڵی 1919 ڕوویان کردە ڕۆژهەلاتی کوردستان (صابر 1999، ل124)، لە ژێر هێزێکی چەکدار لەژێر ناوی هێزی زێبار، شان بەشانی سمکۆی شکاك (1895 – 1930) (زیباری 2012، ل23-24)، کە ئەو کات لەروژهەلاتی کوردستان لە خەبات دابوو دژ بە حکومەتی ئێران، وەك لە سەرچاوەکاندا هاتووە هێزەکەی زێبار لە چەند شەڕێکی دژ بە سوپای ئێران ڕۆڵێکی گرینگیان گێڕاوە، لە یەکێك لە شەڕەکان فەرماندەیەکی سوپای ئێران بەناوی (کازو) کوژراوە، (زیباری 2012، ل24)، ئەمەش دەرخەری گرینگی و پێگەی ئاکرێیە لە بزاڤی نەتەوەیی کورد نەك لە باشور بەڵکو لە ناوچەکانی تری کوردستان .

شاری ئاکرێ لە ماوەی (1920–1932)،هاوشێوەی شارەکانی تری کوردستان لەژێر چەوساندنەوەی نەتەوەیی دەگوزەراند، بە بڕوای حکومەتی عیراق و کاربەدەستانی بریتانیا بەسەرکوتکردنی بزاڤی ئاکرێ و باشوری کوردستان لەماوەی (1919 – 1920) چیتر کوردەکان ناتوانن ڕاپەڕین ئەنجام بدەن، بەڵام لەم بۆچوونەیاندا کەوتنە هەڵەوە، بیری نەتەوەیی و گیانی بەرهەڵستکاری لەنێو کومەلانی خەڵکی باشوری کوردستان بەرەو پێشەوە چوو، چەندان ڕاپەڕینی تر دژ بە نادادی ئەنجامدران ، لەوانە ڕاپەڕینی دووەم و سێیەمی شێخ مەحمود (1922 – 1924 و 1931)، ڕاپەڕینی بارزان (1931 – 1932)، جیاواز لە پێشوو هەموو ئەم ڕاپەڕینانە مۆرکێکی زیاتری نەتەوایەتی کوردی لەخۆ گرتبوو (زیباری 2012، ل24)، لەم قۆناغەداو بەتایبەت ڕاپەڕینی بارزان (1931 – 1932)، خەڵکی ئاکرێ دەستە وەستان نەبوون لەبەردەم سیاسەتی داگیرکاری حکومەتی عیراق و بریتانیا، لەکاتێکدا حکومەتی عیراق لە ناوەڕاستی 1930 هەوڵەکانی خۆی چڕکردەوە بۆ ئەوەی دەست بەسەر ناوچەکەدا بگرێت، چەند بنکەیەکی پۆلیس لە بارزان و بیرەکەپرا لە دەڤەری زێبار دابمەزرێنێت (کریم 2013، ل456)، لە لایەکی تریش حکومەتی بریتانیا هەوڵی دەدا ئاشورییەکان لە دەڤەری بارزان نیشتەجێ بکات بەبیانوی ئەوەی لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا هاوکاری بریتانیەکان بوون، ((هەروتی 2006، ل122)، لە ئەنجامی هەموو ئەمانەدا ناکۆکیەکی توند دەکەوێتە نێوان شێخ ئەحمەد بارزانی و حکومەتی عیراق و بریتانیا، دواجار چەند ڕووبەڕووبونەوەیەکی چەکداری لە نێوانیان سەری هەڵدا (البوتانی 2000، ص40). لە سەرەتای تشرینی دووەمی 1931 لە شاری ئاکرێ بە ئامادەبوونی مستەفا بارزانی وەك نوێنەری شێخ ئەحمەد بارزانی کە ئەو کات تەمەنی 27 ساڵ بوو، بۆ یەکەم جار وەك سەرکردەیەکی سیاسی دەرکەوت، بە ئاگاداری حکومەت هەریەکە لە موتەسەڕیفی موسڵ و هەولێر و قائمقامی ڕواندوز و زێبار، بە مەبەستی هێورکردنەوەی بارودۆخ و گەییشتن بە ڕێککەوتن، کۆبوونەوەیەکیان سازدا (بەرزنجی 2001، ل93)، بەڵام هیچ ئەنجامێکی ئەرێنی لێنەکەوتەوە، لە ئەنجامی ئەوەدا شێخ ئەحمەد بارزانی (المتولی 2001، ص217)، بە هەماهەنگی عەشیرەتی زێبار و هۆزەکانی دەوروبەر، بزاڤی چەکداری و دژ بە حکومەتی عیراق بەرپاکرد (نوری 1997، ل3)، لە کۆتایی تشرینی دووەمی 1931 حکومەتی عیراق لە بەیاننامەیەکدا شێخ ئەحمەد بارزانی بە یاخیبوو لە قەلەمدا، بە تێکدانی ئارامی و ئاسایشی ناوچەکە تۆمەتباری کرد (کریم 2013، ل495)، لەسەرەتای کانوونی دووەمی 1931 سوپای عیراق بەسەرکردایەتی برقی سدقی برای)بەکر سدقی 1886 – 1936([9] هێرشی کردە سەر بارزان (عبدالرزاق 1982، ص183) ،لە 9ی کانوونی دووەمی 1931، گەمارۆی خستە سەر گوندی بارزان ، لەبەرامبەردا شۆڕشگێڕان بە سەرکردایەتی مستەفا بارزانی گورزێکی کوشندەیان لە سوپای عیراق دا، نزیکەی 126 کەس لە سوپای عیراق کوژران و ژمارەیەکی زۆریش بریندارببوون، لەم ڕووبەڕووبونەوەیە(5)شۆڕشگێڕ گیانیان سپارد (پاشا 2007، ل85)، ڕووبەڕووبونەوەکان توندتر بوون، لە ئاداری 1932 شێخ ئەحمەد بارزانی هێزە شۆڕشگێڕەکانی دابەشی سێ بەش کرد، نزیکەی 500 چەکدار (نوری 1997، ل3) لە بەرەی ئاکرێ – بارزان جێگیرکران و سەرکردایەتی ئەم هێزەی خستە ئەستۆی خۆی (نەجاتی 2010، ل51).لە 12 ئاداری 1932 لەژێر ناوی)هێزی دادی(سوپای عیراق بەسەرکردایەتی (زەعیم خەلیل زەکی) لەبەرەی ڕواندوز بەرەو بارزان هەنگاوی نا، هاوکات هێزە شۆڕشگێڕەکان گورزێکی توندیان لە بارەگای قائمقامی زێبار دا،هەشت پۆلیس و ناوچەداری زێبار دەست بەسەرکران (نوری 1997، ل3).سوپای عیراق لە ڕێکەوتی 18ی 1932 هێرشی بردە سەر مێرگەسۆر، لە گوندی (گۆرکی) ڕووبەڕووبونەوەیەکی قورس ڕوویدا، شۆڕشگێڕان بە سەرکردایەتی (ئەحمەدنادر) بۆ ماوەیەکی کاتی هێرشەکانی سوپای عیراق شکاند (بارزانی 2012، ل27)، لە لایەکی ترەوە لە کۆتایی ئاداری 1932، حکومەتی عیراق دەیویست لەبەرەی ئاکرێ بپەڕنەوە بۆ دینارتە لەوێوە بۆ بارزان (بارزانی 2012، ل40)، هێزە شۆڕشگێڕەکان بەسەرپەرشتی شێخ ئەحمەد، لە 29ی ئاداری 1932 لە بەرەی ئاکرێ هێزێك جێگیرکرابوو وەك پلانێکی پێشوەختە بۆ خۆئامادەکردن دژی هەڕەشەکانی سوپای عیراق (نەجاتی 2010، ل51)، بە گوێرەی سەرچاوەکان ئەو هەماهەنگییەی نێوان شاری ئاکرێ و بارزان سوپای عێراق شەپرزەکردبوو، لە ڕۆژانی 12 تاوەکو 16ی نیسانی 1932 لە ناوچەکانی دەوروبەری ئاکرێ، شەڕێکی گەورە لە نێوان هێزە شۆڕشگێڕان و سوپای عیراق ڕوویدا، لە ئەنجام 70 کەس لە سوپای عیراق کوژران کە زۆربەیان پلەدار بوون و لەگەڵ برینداربوونی 50 کەسی تر، هەروەها لەم شەڕەدا دەسکەوتی شۆڕشگێڕان بریتی بوو لە بڕێکی زۆری چەك و تەقەمەنی کە نزیکەی 50 باری هێستر بوو. بە درێژایی بەهاری 1932،

ئاکرێ زنجیرە شەڕو پێکدادانێك بەخۆیەوە بینی و تا دەهات دۆخەکە بەرەو توندتر دەچوو ،لە حوزەیرانی 1932 سوپای عیراق بە پاڵپشتی بریتانیا بە چەکی قورس و فڕۆکە، لە هەر دووبەرەی ئاکرێ – بارزان وبەرەی ڕۆژئاوا (ئامێدی–بالندە)، هێرشی کردە سەر پێگەکانی شۆڕشگێڕان (بارزانی 2012، ل39) ،دوای شەڕێکی قورس، کوژرانی 253 کەس لە هێزەکانی سوپای عیراق، گیان لەدەستدانی 12 شۆڕشگێڕ و برینداربوونی 34 کەسی تر (العقیلی 1956، ص76)، لە ئەنجامدا شێخ ئەحمەد بارزانی و نزیکەی 250 چەکدار، لەژێر کاریگەری توندی سوپا ناچارکران پەنا ببەنە بەر چیاکان، دواتر خۆیان ڕادەستی تورکیا کرد (بارزانی 2012، ل48). بەم جۆرە جموجوڵی یەکەمی بارزان کۆتایی هات، بەڵام بە ماوەیەکی کورت دوای دامرکاندنی ئەم بزاڤە، بزاڤێکی تر لە ناوچەی بارزان بە سەرکردایەتی خەلیل خۆشەوی سەرۆك عەشیرەتی مزووری، کە پێشتر فەرماندەی بەرەی ئاکرێ بوو، بە بەشداری 200 – 300 چەکدار دەستی پێکرد (بیلال 1996، ل3)، لەو دەمانەدا حکومەتی عیراق جگە لە سەپاندنی حکمی عورفی و چۆلکردنی دێهاتەکانی دەوروبەری بارزان، سیاسەتی برسیکردنی گرتەبەر، لە گەڵ چاودێرییەکی توند تا وەکو گرنتی ئەمە بکەن هیچ شتێك وەك خۆراك و کەل و پەلی ڕۆژانە، بە نهێنییەوە بۆ شۆڕشگێڕان نەنێرن (کریم 2013، ل500)، بە گوێرەی هەندێك لە بەڵگەنامەکانی حکومەتی عیراق ژمارەیەکی زۆر لە خەلکی ئاکرێ ڕۆلێکی گەورەی نواند لە گەیاندنی کەل و پەلی خۆراك و داو و دەرمان بە دەستی شۆڕشگێڕان ، بەڵگەی ئەم ڕاستیە حکومەتی عیراق بازرگانێکی مەسیحی خەڵکی ئاکرێ بە ناوی (عیسا چیچۆ)بە تۆمەتی ناردنی کەل وپەلی خۆراك بۆ شۆڕشگێڕان دەستگیر کرد، بۆ ماوەی 7 ساڵ لە باشوری عیراق زیندانی کرد، هاوکات کەسێکی تر بەناوی (محمەد چیچۆ ئاکرەیی) بە هەمان تۆمەت لە ناو سەنتەری شاری ئاکرێ لە سێدارە درا (شکری 2008، ص221).

بزاڤی خەلیل خۆشەوی لە ماوەی (1935 – 1936) درێژەی کێشا، لە ئاداری 1936 حکومەتی عیراق بە هاوکاری هێزەکانی تورکیا پلانیان داڕێشت بۆ دەستنیشانکردنی شوێنی شۆڕشگێڕان ، کە ئەوکات لە چیای گۆڤەند لە باکوری کوردستان خۆیان حەشاردابوو، دوای دیاریکردنی بنکەو مۆڵگەکانیان، لە ڕۆژی 8ی ئاداری 1936 پەلاماریاندان، سەرئەنجام 13 کەس لە شۆڕشگێڕان کوژران، پەلامارەکانی حکومەت درێژەی هەبوو تاوەکو 13ی ئاداری هەمان ساڵ، لەم ڕۆژەدا خەلیل خۆشەوی و ژمارەیەك شۆڕشگێڕی تر کوژران، بە کوشتنیان بە کردەوە بزاڤەکە کۆتایی هات (نوری 1997، ل3).

لەم پانۆڕامایەی بزاڤی گەڵی کورد لە ماوەی (1919 – 1936) شاری ئاکرێ لە ڕووی مرۆیی و ماددییەوە پشتیوانی ڕاستەقینەی خەباتی کوردایەتی بوون، جگە لەوەی کە ژمارەیەك کەسانی لادەر پاڵیان دابووە حکومەت و دوژمن، لە گشت بزاڤ و چالاکییەکانی ئەم ماوە مێژووییەدا ڕۆلێکی گرینگیان نواندوە و لەم پێناوە قوربانیەکی زۆریان بەخشیووە .

3: پێگەی کۆمەڵانی خەڵکی ئاکرێ لە بزاڤی چەکداری بارزان) 1943-1945.

لە ساڵانی جەنگی دووەمی جیهان (1939-1945) لە باشوری کوردستان بزاڤێکی گرینگ ڕوویدا کە درێژکراوەی بزاڤەکانی پێشووەو هەمان هۆکارو پاڵنەر کاریان تێکردووە، ئەویش بزاڤی ساڵی (1943)یە بە سەرۆکایەتی مستەفا بارزانی دژی حکومەتی عێراق (هەروتی 2006، ل112)،ئەم بزاڤە بەخاڵێکی وەچەرخان لە بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەڵی کوردی دادەنرێت.

ئەوەی گەرەکە لێرە بخرێتە بەرباس ڕۆل و پێگەی خەڵکی ئاکرێ یە لەم بزاڤە چەکدارییە. سەبارەت بە ئاکرێ لەم ڕووداوە مێژووییە بۆ پێش دەستپێکردنی خەباتی چەکداری ڕۆڵ دەنوێنێت، بەتایبەتی لەکاتی گەڕانەوەی مستەفا بارزانی لە تەموزی 1943 لە سلێمانی، دواتر لە ڕێی پێنجوێن و کوردستانی ڕۆژهەلات (نوری 1997، ل5)بە یاوەری دوو کەسایەتی بەنێوی سلێمان موسا و موسا عەبدولا کە هەردووکیان خەڵکی ئاکرێ بوون خۆی گەیاندەوە بارزان (شکری 2008، ص221)، لە سەروبەندی گەڕانەوەی بارزانی خەڵکی ئاکرێ و ناوچەکانی دەوروبەری هاوشێوەی بەشێك لە خەڵکی شارو دێهاتەکانی تری کوردستان بە مەبەستی دووپاتکردنەوەی یارمەتی و پشتیوانی پێشوازی و بەخێرهاتنەوەی بارزانی، خۆیان گەیاندبووە گوندی بارزان، لە دوای ماوەیەك لە گەڕانەوە، بارزانی نامەیەکی بۆ حکومەتی عیراق شاند و تیادا نوسرابوو "ئەو یاخی نەبووە و گوێڕایەلی حکومەتە لەسەر بنەمای دانانی بە مافەکانی گەڵی کورد، خۆی ئامادەیە فەرمانەکانی حکومەت جێ بەجێ بکات" (نوری 1997، ل3)، دوای دوو مانگ لە چاوەڕوانی وەڵامی حکومەت بە ئومێدی چارەسەرکردنی پرسی کورد،دلنیا بوونی لە گوێ نەدانی حکومەت لە تەقەڵا ئاشتیەکانی، لە یازدەی هەمان مانگ بارزانی بڕیاری دەست پێکردنی خەباتی چەکداری دەدا، هەر وەك مەسعود بارزانی لە کتێبەکەی ئاماژە پێکردووە "کاتێ بارزانی دلنیا بوو حکومەت گوێ نادات لە داخوازییەکانی بە ڕێگای ئاشتیانە، بڕیاریدا لە پۆلیسخانەکانی ناوچەکە بدات"، هاوکات بارزانی هێزەکانی بەڕادەیەك ساز و ئامادەکرابوو، بە جۆرێك دابەشی چەند بەش کران لەسەر بنەمای مەفرەزەی بچووک کە هەر یەکەیان لە 15 – 20 چەکدار پێکهاتبوون لە ژێر فەرماندەی (محەمەد ئەمین میرخان، مامەند مەسیح، ساڵح کانیە لنجی)،هاوکات (ڕەشو خاڵ هەمزە) ڕاسپارد وەك بەرپرسی کارگێڕی، پاش ئەوەی بارزانی لە چۆنیەتی دۆخەکە دڵنیا بوو، لە ڕۆژی 2

ی تشرینی یەکەمی 1943 بە ڕاسپاردەی محەمەد ئەمین میرخان ، مامەند مەسیح و عەزیز ئاغا زراری، بە پێی نەخشەیەکی وورد، شۆڕشگێڕان هێرشیان بردە سەر پۆلیسخانەی شانەدەر، بەبێ ڕووبەڕووبونەوە گشت پۆلیسەکان خۆیان بەدەستەوە دا و پۆلیسخانەکە کەوتە دەستی شۆڕشگێران، بە گرتنی پۆلیسخانەی شانەدەر، بزاڤی سێیەمی بارزان دەستی پێکرد و تا وەکو تشرینی یەکەمی 1945 درێژەی کێشا. (بارزانی 2012، ل108).هێزە شۆڕشگێڕەکان لە هەولی بەردەوام دابوون بۆ نەهێشتنی دەسەلاتی حکومەت، لە ڕۆژی 12 تشرینی یەکەمی هەمان ساڵ، هێرشیان کردە سەر پۆلیسخانەی خیرەزووك، دوای شەرێکی قورس، نزیکەی 100 کەس لە هێزەکان پۆلیس کوژران، لە گەڵ بەدیلگرتنی ژمارەیەکی تر (سەرنی 2012، ل174)، لە هێزە شۆڕشگێڕەکانیش ئەحمەد ئەفەندی کە خەڵکی ئاکرێ بوو، پێشتر فەرمانبەری حکومەت بوو، لەسەرەتای دەستپێکردنی بزاڤ خۆی لە ڕێزی شۆڕشگیران ڕێکخستبوو، کوژرا. شەڕو پێکدادان درێژەی کێشا، جگە لە پۆلیسخانەی (مێرگەسۆر – بارزان – بلێ)، تەواوی پۆلیسخانەکانی تر وەك ڕێزان ، سێلکێ و هەروەها بیرەکەپرا لە دەڤەری ئاکرێ ...هتد، کەوتنە دەستی شۆڕشگێران، لە ئەنجامی ئەم سەرکەوتنانە، شۆڕشگێڕەکان دەستکەوتێکی گەورە وەك ئازوقەو چەك و تەقەمەنی بەدەست هێنابوو بۆ هەڵومەرجی ئەو کاتە پێداویستیەکی گەورەو پێویست بوو کە لەو ڕێگایەوە بتوان گورزی کەمەر شکێن بوەشێنن لە بنکەکانی حکومەت، سنوری بزاڤەکە فراوانتر بکەن (بارزانی 2012، ل159)، دوای چەند پێکداداندێك حکومەت نەیتوانی بەسەر ناوچەکەدا زاڵ بێت، ڕووبەڕووبونەوەکان لە بەرژەوەندی شۆڕشگێران بەرەو تووندتر دەچوون، حکومەتی ناچار بە گفتوگۆ کرد (شیرزاد 1946، ل16)، نوری سەعید (1888 - 1958) کە ئەو کات سەرۆك وەزیر بوو (بصری 1992، ص129) کابینەکەی سێ وەزیری کورد تێدا بەشداربوون (قەرەداغی 1959، ل32)، لەنێوانیاندا ماجد مستەفا (1896 – 1974)[10] تایبەت بوو بە چارەسەری پرسی کورد لە ڕێگای ئاشتی وگفتوگۆ (حسین,فاضل 2014، ل39) لە بەرواری 7 کانونی دووەمی 1944، لەسەر ڕاسپاردەی سەرۆك وەزیران، ماجد مستەفا گەیشتە گوندی سپینداری نزیك مێرگەسۆر بە چەند کیلۆمەترێك، لەگەڵ بارزانی کۆبوویەوە، بارزانی داخوازییەکانی گەڵی کورد خستە بەردەم ناوبراو (بارزانی 2012، ل161)لە دیارترین داخوازییەکانی بریتی بوون لە پێکهێنانی هەرێمی کوردستان لە لێواکانی کەرکوك – موسڵ – هەولێر لەگەڵ قەزا کوردییەکانی سەر بە لیوای موسڵ کە پێکهاتبوون لە (ئاکرێ – زاخۆ – ئامێدی – شەنگار – شێخان) لە گەڵ هەردوو قەزای (خانەقین و مەندەلی) لە لیوای دیالە (ملا ئەبوبەکر 2001، ل83)،کە تیایدا زمانی کوردی زمانی فەرمی بێت (عیسی 2005، ص271) لەگەڵ چەند خالێکی تر کە خۆیان لە خواستی مێژینەی گەلی کورد دەبینیەوە، پاش گفتوگۆیەکی درێژ،لە ڕۆژی 8 ی کانوونی دووەمی1944، ماجد مستەفا گەڕایەوە بەغدا، زەمینەی پەیوەندییەکی دۆستانە خۆشکرد، دوای چەند ڕۆژێك لەلایەن حکومەتی عیراق فەرمان دەرچوو بۆ هەموو ئەو هێزانەی هاتبوونە ناوچەی بارزان، بگەڕێنەوە سەربازگەکانیان بە جۆرێك سوپا لە شارۆچکەی بلە لە دەڤەری بارزان کشایەوە بۆ بنکەی سەرەکی خۆی لە قەزای ئاکرێ،هەروەها لە مێرگەسۆر سوپا هێزەکانی خۆی کشاندەوە بو ڕەواندوز، هاوکات دەستی کرد بە ناردنی خۆرك و جل و بەرگ و کەل و پەلی پێویست بۆ ئاکرێ و ناوچە کورد نشینەکان، هەروەها پلانی دامەزراندنی قوتابخانە و نەخۆشخانەیان داڕێشت لەم ناوچانەدا، لەلایەکی ترەوە حکومەتی عیراق لەسەر پێشنیاری ماجد مستەفا لە 25 ی کانوونی دووەمی 1944 بە مەبەستی هەنگاونان بۆ ئارامیەکی تربڕیاریدا چەند ئەفسەرێکی کورد کە لە ڕێزەکانی سوپای عیراقدا بوون وەك ئەفسەری پەیوەندی لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستاندا دابنرێن (عیسی 2005، ص273) یەکێك لەو ئەفسەرانە)میرحاج ئەحمەد ئاکرەیی(بۆ ئاکرێ راسپێردرا وەك ئەلقەی پەیوەندی نێوان ئاکرێ و حکومەت (شکری 2008، ل225)، کە هەموویان لەڕووی پابەندی بەسترابوونەوە بە)ماجد مستەفا(ی وەزیر بۆ کاروباری کوردستان (باوەر 2004، ل202)، بەهۆی ئەم هەنگاوانەی حکومەت قۆناغێکی تری ئاراستەی چارەسەری ئاشتیانە دەستی پێکرد، لە شوباتی 1944 بارزانی بەیاوەری شاندێك (بارزانی 2012، ل122) کە پێکهاتبوو لە ژمارەیەك سەرۆك هۆزەکانی ئاکرێ لەوانە (مەحمود ئاغا زێباری ، محمەد تەیب زێباری ، فەتاح ئاغای هەرکی ، حاجی قادر شوشی ، محەمەد خالد بارزانی ، ئەحمەد ئاغا بارزانی) سەرەدانی بەغدایان کرد، پاش ماوەیەك لە گفتوگۆ لەگەڵ هەریەکە لە نوری سەعید و وەزیرە پەیوەندی دارەکان، سەرئەنجام حکومەت بڕیاریدا بە جێ بەجێ کردنی داخوازییەکانی گەلی کورد (شکری 2008، ص226)، کە پێشتر لە مانگی کانوونی دووەمی هەمان ساڵ لە لایەن بارزانی و ماجد مستەفا گفتوگۆی لەسەر کرابوو (ملا ئەبوبەکر 2001، ل83)، بەڵام ئەوەی ڕوون و ئاشکرابوو هەر زوو لەلایەن بەشێك لە دەسەڵاتدارانی باڵای حکومەتی عیراق دەنگدانەوەی نارەزایی لێکەوتەوە کە وەك قۆناغەکانی پێشوو پێش هەموو شتێك بە دیدێکی بەرتەسك و عەقلیەتێکی شۆڤێنی، بەرژەوەندی و زاڵبوونی خۆی لا مەبەست بوو، ئەو ترسەی لە ناخیاندا گەڵاڵە ببوو لە بە جێگەیاندنی داخوازییەکانی گەلی کورد بەهەر نرخ و شێوازێك بێت دەبێتە هۆکاری ناکۆك و دژ لەگەڵ بەرژەوەندییەکانیان، لەم نێوەندەدا سەرۆك وەزیران بەهۆی دیدو هەڵوێستەکان خستبووە ژێر فشارێکی توند، بەناچاری لە 3 ی

حوزەیرانی 1944 دەستی لەکار کێشایەوە، لە ڕۆژانی دواتر کابینەیەکی نوێ لەلایەن (حمید پاچەچی 1887 – 1948) سازدرا (عبدالرزاق 1982، ص293)، لەیەکەم هەنگاودا ماجد مستەفای لە پۆستەکەی دوورخستەوە، هەرچی پاپەندبوونی پێشتر هەبوو لەبارەی چارەسەرکردنی پرسی کورد ڕەتکرایەوە، ئاسۆی جێبەجێکردنی داخوازیەکانی گەلی کورد وەك ئەوەی پێشتر لەسەر ڕێککەوتبوون گومانی تێکەوت (قەفطان 2003، ل81).

لای خۆیەوە بارزانی درکی بە بەدنیازی حکومەتی نوێی عیراق کرد، وێڕای هەول و تەقەلایەکی زۆری بارزانی تاوەکو لێکدان ڕوونەدا، بە پێچەوانەوە حکومەت هەموو دەرگاگانی گفتوگۆ لەبەردەم بارزانی داخست و خستیانە بەردەم هەڵبژاردەی سەربازی، لەلای خۆشەوە سوپای عیراق خۆی ساز و ئامادە کردبوو (جندی 1994، ل62) پاش نائومێدبوون بارزانی لە هاوینی 1944 کەوتە گەڕان بە مەبەستی دەستەبەرکردنی پاڵپشتی عەشیرەت و سەرۆك هۆزەکان (مام خول 2013، ل50)، سەرەتای گەڕانی خۆی بە ناوچەی عەشیرەتی زێبار و سورچی لە ئاکرێ دەستی پێکرد (بارزانی 2012، ل131) وەك لە سەرچاوەکاندا هاتووە، بارزانی بۆ ئەوەی عەشیرەتەکانی ئاکرێ لە نێوانیاندا عەشیرەتی زێبار بکاتە هاوپەیمانی خۆی پەیمانێکی دۆستانەی لەگەڵ مەحمود ئاغا زێباری بەست (زاکین 2015، ل101)، لەهەمان کاتدا شێخ ئەحمەد بارزانی کچی حاجی قادر عوسمان ئاغا زێباری خواست (چاربۆتی 13-3-2021)، مستەفا بارزانیش حمایل خانی کچی مەحمود ئاغای زێباری هێنابوو، بەم شێوەیە بەستنی پەیمانی دۆستایەتی و کۆمەڵایەتی نێوان هەردوولا بووە هۆی بەهێز بوونی پێگەی بارزانی لەنێو عەشیرەتی زێبار و ناوچەکە (زاکین 2015، ل112)، بەڵام سەرەڕای پەیوەندی بەتینی نێوان بارزانی و مەحمود ئاغا، لە لایەکی دیکەوە ئەحمەد ئاغا براگەورەی مەحمود ئاغا زێباری، هەڵوێستێکی دژایەتی وەرگرت بەرامبەر برا بچووکەکەی (زیـباری 2012، ل41)، بەهۆی ئەوەی پەیوەندی ئەحمەد ئاغا و شێخ ئەحمەد بارزانی ڕەهەندێکی مێژینەی هەیە کە بە درێژایی تەمەنی خۆیان ناکوکبوون(چـالی 2021؛ چاربۆتی 13-3-2021) هاوکات لێك نزیکبوونەوەی (مەحمود ئاغا و بارزانی) ئەنجامەکەی بوە هۆی ئەوەی (مەحمود ئاغا) خۆی لە ڕێزی براکەی دووربخاتەوە، بەتایبەتی کاتێك بە 600 جەنگاوەر پەیوەندی بە ڕێزەکانی بزاڤی بارزان کرد (عمر 2009، ل215؛ علـی 2010، ل302)، بەم شێوەیە دەبینین پەیوەندی مێژینەی نێوان عەشیرەتی زێبار – بارزان، خۆی خزاندەوە نێو ڕووداوەکانی ئەم کاتە، بەجۆرێك لەگەڵیدا ئاوێتەببوو، دواتر بەخراپی بەسەر بزاڤی بارزان شکایەوە، هاوکات لە هاوینی هەمان ساڵ ، بارزانی لە ڕێگەی مەحمود ئاغا بە نامەیەك شێخ ڕەقیب سورچی لە ڕەوشەکە ئاگادار کردەوە وداوای پاڵپشتی و پشتیوانی لێکرد (زێباری 1-2-2021؛ چـــالی 1-3-2021)، بەڵام ڕۆژگار ئەوەی بەدیارخست ئەم هەوڵەی بارزانی ئەنجامی نەبوو وەک مەسعود بارزانی ئاماژە بەوە دەکات لە یەکەم ڕۆژەوە عەشیرەتی سورچی پاڵیاندا بە حکومەتەوە (بارزانی 2012، ل155).

لە درێژی گەشتەکەی بۆ دەڤەری بادینان، بارزانی بە یاوەری مەحمود ئاغا زێباری و هەرسێ کوڕەکەی (تەتەرخان، زبێر، عومەر) سەردانی گوندی بلان و مڕیبای کرد بۆ لای سەرۆك هۆزەکانی مزوری ژێری، لەو کاتە کە بارزانی سەرقاڵی سەرەدانەکەی بوو بۆ باعەدرێ نزیك شێخان کە مەڵبەندی ئیزدییەکانە لەوێشەوە پلانیان هەبوو سەرەدانی قەزای شەنگار بکات، نامەیەکی لە شێخ ئەحمەد بارزانیەوە پێدەگات سەبارەت بە کوژرانی (وەلی بەگ=ئولی بەگ) لەناو پۆلیسخانەی مێرگەسۆر (زیـباری 2012، ل39)،خۆی خاڵی دایکی مستەفا بارزانی و سەرۆك عەشیرەتی شێروانی بوو (هوستانی 2017، ل68)، لە نامەکەدا شێخ ئەحمەد داوای دەست بەجێ گەڕانەوەی بارزانی دەکات بۆ دەڤەری بارزان ((زیـباری 2012، ل٦٨)، لەم بارەوە نەوەی مەحمود ئاغا زێباری، ڕەزا زبێر لە بیرەوەرییەکانی خویدا نووسیویەتی "هاوکات لەگەڵ گەییشتنی نامەی شێخ ئەحمەد بارزانی، مستەفا بارزانی و مەحمود ئاغا و کوڕەکانی کۆتاییان بە گەشتەکەی هێنا،بۆ کاری پێویست گەڕانەوە ،شەوێك لە گوندی باکورمان نزیك ئاکرێ، شەوی دواتر لە گوندی نپاخێ لە دەڤەری زێبار لە ماڵی مەحمود ئاغا مانەوە" (زیـباری 2012، ل39)،ڕۆژی دواتر بارزانی گەڕایەوە لای شێخ ئەحمەد بارزانی لە هاوینە هەواری هورێ لە باکوری چیای شرین (بارزانی 2012، ل154)، پاش وەرگرتنی ئامۆژگاری پێویست لە شێخ ئەحمەدەوە، بارزانی لە 18 ئابی 1944 (هەورامی 2002، ل9)، لە نامەیەکدا داوا لە حکومەتی عیراق کرد گفتەکانی ئاگربەستی 1943 بەرێتەسەر سەبارەت بە داخوازییەکانی گەلی کورد (قەرەداغی 1959، ل47). وەك بەدیار دەکەوێت حکومەت هیچ هەنگاوێکی نەهاوێشت، بەڵکو بەردەوام خەریکی خۆ سازدانی سوپایی بوو، بارزانی ئاگای لە نەخشەو نیازیان بوو، بە سود وەرگرتن لە ئەزموونی شەڕو پێکدادانەکانی 1943، بڕیاریدا هەنگاوێکی وا بهاوێژێ گونجاوبێت لەگەڵ بارودۆخەکەدا، لە 15 کانوونی دووەمی 1945، پاش کۆمەڵێك گردبوونەوەی چڕ لەگەڵ ژمارەیەك لە ئەفسەرانی کورد لە نێو سوپای عیراق، لیژنەی ئازادی دامەزراند (بارزانی 2012، ل133) دواتر لە تەوەری دووەم باسی دەکەین، دوو لەو ئەفسەرانە خەڵکی ئاکرێ بوون بە ناوی (میرحاج ئەحمەد و

حیفزوللا ئیسماعیل) (شکری 2008، ل228، ئاکرە یی 2012، ل8)،پاش چەند کوبوونەوەیەك لیژنەکە بڕیاریدا کاربکەن بۆ پێکهێنانی دەستەیەکی چەکداری بە مەبەستی ڕزگارکردنی کورد لە زوڵم و ستەم و نادادی حکومەت (ئەرفەع2001، ل79).

لەم سەروبەندە حکومەتی پاچەچی خۆی ساز و ڕێك دەکرد بۆ هێرشکردن بۆ سەر بنکەو پێگەکانی بزاڤەکە، لە چوارچێوەی بڕیارەکانی کۆتا کۆبوونەوە، لیژنەی ئازادی جوگرافیای ناوچەکەی دابەشی چەند بەرەیەك کرد، بەرەی ڕۆژهەڵات (ڕواندوز – مێرگەسۆر) بە فەرماندەیی (محەمەد سدیق بارزان)ی (بارزانی 2012، ل154)،بەرەی ڕۆژئاوا (ئامێدی – بالندا) بەسەرپەرشتی (حاجی تەها ئامێد)ی، دەروازەی بلە بە (ئەسعەد خوشەوی)سپارد (سەجادی 2017، ل192)، بارزانی وێڕای سەرکردایەتی گشتی بزاڤەکە، سەرپەرشتی بەرەی ئاکرێ خستبووە ئەستۆی خۆی (شێروانی 2008، ل312).بەگوێرەی سەرچاوەکان بەرەی ئاکرێ نزیکەی 1200 شۆڕشگێڕ لە خۆی گرتبوو (علی 2010، ل302)، زیاتر لە نیوەیان پێکهاتبوون لە گەنج و خە ڵکی زێبار بەسەرپەرشتی مەحمود ئاغا زێباری، پاش داڕشتنی نەخشەی بزاڤ، بارزانی سەرەدانی گوندی (بیرەکەپرا) لە دەڤەری زێبار کرد (عمر 2009، ص215)، دواتر بە یاوەری مەحمود ئاغا و ژمارەیەك لە گەورە پیاوانی عەشیرەتەکەی، خۆیان گەیاندبووە ناحیەی دینارتە و دەڤەری نەهلە، بارەگای سەرەکی بزاڤ لە گوندی ئەشکەوت بە چەند کیلومەترێك دوور لە سەنتەری ناحیەی دینارتە، دامەزراند (شێروانی 2008، ل312)، پاش ئەم هەنگاوە بە ڕاسپاردەو فەرمانی بارزانی، بەرەی ئاکرێ دابەشی چەند بەرەو مەفرەزەی بچووك بچووك کرد هەریەك لە (ساکو کانیەلنجی و عەزیز ئاغای زراری بۆ گوندی گۆسك لە بناری چیای ئاکرێ) لە بەرەی باکوری دینارتە، هێزەکەی زێبار بەسەرپەرشتی (قورتاس ئاکرەیی) بەرەو سەری چیای ئاکرێ، ڕاسپارد (زیـباری 2012، ل41). هەروەها هەریەك لە (شێخۆمەر شانەدەری و مستو میروزی) ڕەوانەکران بۆ لێدان و گورزوەشاندن لە قەلای دینارتە کە ئەوکات بارەگای هێزەکانی پۆلیس بوو، ساکو کانیەلنجی لەنێو ڕووداوەکاندا بوو دەڵێت"دوای دابەشکردنی هێزەکانی بەرەی ئاکرێ پێیان سپارد تاوەکو مستو میروزی تەقەی لە پۆلیسخانەی دینارتە نەکات هیچ کەس جوڵەو تەقەی نەکا بۆ ئەوەی ڕێوشوێنی ڕووبەڕووبونەوە ئاشکرا نەبێت" (شێروانی 2008، ل313). شایەنی باسە لە بەرواری 25 ی ئابی 1945، سوپای عیراق بەسەرپەرشتی زەعیم یاسین حەسەن، بە پاڵپشتی و بەشداری هەریەکە لە لیوای پێنج کە بارەگای لە دینارتە بوو،هەروەها لیوای یەك بارەگای لە ئاکرێ بوو،لەگەڵ هێزێکی گەورەی پۆلیس، جوڵەی سەربازی دەستی پێکرد (بارزانی 2012، ل157)، شۆڕشگێڕان ئاگاداری جموجۆڵی پێشوەختەی بوون، بە پلانێکی تۆکمە لە چوارچێوەی چالاکی (پارتیزانی)[11] هاتنە دەست (زیـباری 2012، ل41)، سەرئەنجام لە دۆڵی (شیڤە هرچ)[12] لە بناری چیای ئاکرێ شەڕێکی خوێناوی ڕوویدا (سەجادی 2017، ل132)، وێڕای لەدەستدانی ژمارەیەك لە شۆڕشگێڕان کە بریتی بوون لە (عەزیز ئاغای زراری و ئەحمەدە گۆچ ، محەمەد ئەمین میرخان مێرگەسۆری و شەریف لەشکری و محەمەد ئیسومەری) (شێروانی 2008، ل314). بە گوێرەی هەندێك سەرچاوە زیانی حکومەت بریتی بوون لە 380 کوژراو و برینداربوونی 450 کەس (ملا ئەبوبەکر 2001، ل94)،لە هەندێك سەرچاوەی تر ژمارەی کوژرانی حکومەت بەنزیکی 500 کەس مەزەندە دەکرێت (عــلی 2013، ل416)، هەروەها هێزە شۆڕشگێڕەکان توانیان دەست بەسەر تۆپێك و کەرەستەیەکی زۆری جەنگی دابگرن (جیاوك 2008، ل199)، هاوکات لیوای پێنج لە دینارتە بە گەمارۆدراوی مایەوە لە ژێر چنگی شۆڕشگێڕان (جیاوك 2008، ل199).

شایەنی گوتنە دەڤەری ئاکرێ لەڕووی پێکهاتەی ئایینی و نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی تایبەتمەندی خۆی هەبووە، جگە لە کۆمەڵانی عەشیرەتە موسڵمانەکانی ناوچەکە بەتایبەتی گوندەکانی دەڤەری زێبار وەك کادان - چاربوت – نێاخێ – بانێ ... هتد، لەم قۆناغە جووەکانی ئاکرێ و بنەماڵەی (خواچە خنینو) کە ئەوکات ڕابەری جوەکانی ئاکرێ بوو، خۆی بازرگانێکی گەورەو ناسراو بوو، پەیوەندی دۆستانەی هەبوو لەگەڵ بارزانی، بەشێك لەو خۆراك و کەل و پەل و کەرەستانەی بازرگانی پێدەکرا پارەکەی بە بارزانی دەدا، هەروەها یارمەتی ئەو کەسانەی دەدا کە لایەنگیری بزاڤ و بارزانین،هەروەها پێگەی مەسیحیەکانیش لە ئاستێکی بەرزدابوو لە کۆمەك کردنی بزاڤەکە، ناکرێ خزمەتی ئەوان بەتایبەت گوندە مەسیح نشینەکانی وەك (دفری – بامش مش – گربیش – ئەشکەوت) لەبەرچاو نەگرین، وێڕای گەمارۆی سەختی حکومەت بەسەر ناوچەی شۆڕش، لەژێر تیشکی ئەم ڕووداو و پێشهاتە سەختانە ڕۆڵی شۆڕشگێڕانەی نواند لە دابین کردنی کەل وپەلی ڕۆژانەی وەك خۆراك – داو دەرمان – جل و بەرگ ...هتد، تا ڕاددەیەك یارمەتی و کۆمەکیان، شەپۆلی گەمارۆی حکومەت بەسەر شۆڕشگێڕان سوککرابوو ،تەنانەت لە قۆناغەکانی دوای بزاڤەکە زۆرێك لەمانە بە تۆمەتی یارمەتی و هاوکاریکردنی بارزانی، درانە بەر دادگای سەربازی، لەنێویاندا (خینو داودی خواجە) ، بەو پەڕەی نامەردانە سزا درا (زاکین 2015، ل120).وەك فەرماندەیەکی ئەوکاتەی سوپای عیراق بەناوی مستەفا حەسەن لە بیرەوەریەکانی خۆی ئاماژە بە ڕۆڵی خەڵکی ئاکرێ دەکات، دەڵێت" زۆر بە توندی کەوتنە پاڵپشتیکردنی بزاڤی بارزانی، بە گژ گەمارۆی حکومەتی عیراقدا چونەتەوە، گوایە لەم ماوەیە 1500 سەرە مەڕی ڕەوانەی بارزان کردن کەبەشی 3000 شۆڕشگێڕ دەکرد"

(شکری 2008، ص229)، لەم قۆناغە بەهۆی سەرکەوتنە سەرەتاییەکانی بزاڤەکە، جەماوەر و خەڵکی ناوچەکە خروشاند، بە جۆش و هەستێکی کوردانە پەیوەندییان بە ڕێزەکانی بزاڤەکە کرد، ژمارەی شۆڕشگێڕان لەو ماوەیەدا گەیشتبووە 2000 کەس ((شێروانی 2008، ل312). بێگومان ئەم بارودۆخە شلەژاو ناسەقامگیرە، سوپای عیراق بەتایبەت لە دوای شکستی ئابی 1945، هەستی بە مەترسییەکی گەورە کردبوو، وەك حەسەن مستەفا کە لە نێو ڕووداوەکاندا ڕۆلی هەبووە، لە یادەوەرییەکانی خۆیدا نوسیووە "ئەو شەڕانەی سوپای عیراق توندترین شەڕ بوون، ورەی جەنگاوەرە کوردەکان زۆر بەرزبوو، چونکە باوەڕیان بە کێشەکە هەبوو،ئێمە تەنها لەگەڵ جەنگاوەرە کوردەکان نەدەجەنگین بەڵکو سروشتی ناوچەکە هاوکار بوو لەگەڵ جەنگاوەران و ڕێگربوو لەبەردەم سوپای عیراق" (مام خول 2013، ل53).

لەم قۆناغە بەهۆی زاڵبوونی شۆڕشگێڕان بەسەر ناوچەی ئاکرێ، هەڵومەرجی بزاڤەکە بردە قۆناغێکی تر، پیلان و نەخشەی حکومەت تێکدابوو، بۆیە حکومەت بۆ ملکەچکردنی بزاڤەکە کەوتە داڕشتنی پیلانێکی نوێ، بە دوای فاکتەرێکی ناوخۆیی دەگەڕا، لەم پێناوە دا هەوڵەکانی خستە گەڕ بۆ ڕاکێشانی سەرۆك هۆزەکانی ئاکرێ بۆ نێو بازنەی بەرەی دژ بە بارزانی و بزاڤەکە، هەروەك لە بەڵگەنامەیەکی بریتانیادا هاتووە" وەزارەتی ناوخۆی حکومەتی عیراق فەرمانی کردبوو بۆ ڕزگارکردنی لیوای حکومەت (مەبەست لیوای پێنجە کە لە ڕوداوەکانی سەرەتای ئابی 1945 تا ئەم ساتە لە ژێر گەمارۆی شۆڕشگێڕانی دابوو (توێژەر)، لە دینارتە، ڕاکێشانی هۆزەکانی کورد زۆر گرینگە بە پاڵپشتی ئەوان دەتوانین هێزەکانی حکومەت لەناوچوون ڕزگار بکەین، پێویستە بۆ ئەم بابەتە پەلە بکەن" .بەپێی نەخشەی ئەم ڕاپۆرتە و فەرمانەی وەزارەتی ناوخۆی حکومەت (عـــلی 2013، ل414) کەوتە کڕینی سەرۆك هۆزەکانی ناوچەکە بە پارە و چەك و پلەو پۆست (موکریانی 1998، ل14)، لەم هەوڵە حکومەت سەرکەوتنی بەرچاوی بەدەست هێنا لە ڕاکێشانی بەشێك لە سەرۆك هۆزەکانی ئاکرێ و درزی زیاتری خستە نێو ریزەکانی کورد. بەپێی بەڵگەنامەیەکی بریتانی لە کۆتاییەکانی هاوینی 1945 حکومەت لە گرتنە بەری ڕێوشوێن بۆ گرتنی پشتگیری هۆزەکانی ئاکرێ و مێرگەسۆر و دەوروبەری، قۆناغێکی گرینگ و سەرکەوتووانەی بڕیبوو بۆ هاندانی دژی بارزانی (جیاوك 2008، ل199)، لەم سەرو بەندەدا عەشیرەتی سورچی بەڕابەرایەتی ڕەقیب سورچی (بارزانی 2012، ل155)و بەشێك لە عەشیرەتی زێبار بەڕابەرایەتی (ئەحمەد ئاغا) لە ڕێزەکانی حکومەت چەکیان هەڵگرتبوو (الدرة 1966، ص213).لەلایەکی ترەوە بریتانیەکان خویان هاتن نەخشەی جەنگیان کێشا بە سەرپەرشتی (ژەنەرال رنتن)، لە سەرەتای ئەیلولی 1945 لیوای پانزدە لە ڕواندوز بەرەو ئاکرێ جوڵەی پێکرد (موکریانی 1998، ل14)، دواتر بە هاوبەشی لەگەڵ لیوای یەك و بەشێك لە سەربازە هەڵاتووەکانی لیوای پێنج نەخشەیەکی نوێ و تۆکمەی داڕێشت، بە شێوەیەك بڕیار درا لیوای پانزدە لە ئاکرێ بەرەو (گەڵی زنتە – دینارتە) و لیوای یەك لە چیای سەرێ ئاکرێ بەرەو دۆلی نەهلە بکێشێ و هەنگاو بنێ (شێروانی 2008، ل314)،هەروەها لە پلانەکەدا هاتبوو لیوای پێنج کە لەژێر گەمارۆ دابوو ، هەوڵبدات لەگەڵ لیوای پانزدە یەك بگرن ، کە ئامانجیان یەك گرتنی هەموو هێزەکانی حکومەت بوو لە دینارتە و دواتر پێکەوە هێرش بکەنە سەر (چیای پیرس)[13] و لەوێوە بارزان گەرەك بوو (جیاوك 2008، ل200-203).لەم سەروبەندە بارزانی نەخشەو پلانی دووبارە داڕشتەوە، بارەگای سەرەکی خۆی کە پێشتر وەك باسکرا لە گوندی ئەشکەوت بوو، گواستراوە بۆ گوندی گربیش کەمتر لە نیو کاتژمێر لە دینارتە، 35 کم لە بارزان دووڕە (زیـباری 2012، ل41).

هێزەکانی سوپای عیراق لە ناوەڕاستی ئەیلولی 1945 (عمر 2009، ص216)، لە هەردوو بەرەی گەڵی (زنتە) بە بەشداری لیوای پانزدە،بەرەی سەری ئاکرێ بە پاڵپشتی لیوای یەك (موکریانی 1998، ل15)، بە بەشداری 300 کەس لە عەشیرەتی سورچی هێرشیان کرد و گەمارۆوویەکەی شکاند، لیوای پێنج ڕزگار کرد (جیاوك 2008، ل199)، لە بارەی ئەم ڕووداوە مەسعود بارزانی نوسراوە "ناپاکی عەشیرەتی سورچی نەبووایە لیوای پێنج خۆی بەدەستەوەدەدا، ئاستی شەڕ بە یەکجاری دەگۆڕا " (بارزانی 2012، ل164) . دوای شەڕێکی خوێناوی، کوژرانی 52 کەس و بە دیلگرتنی نزیکەی 50 کەسی تر لە سەربازانی عیراق (البارزانی 2002، ص197)، لە دەستدانی ژمارەیەك لە شۆڕشگێڕان لەوانە (محەمەد عەبدوڵا شانەدەری و عەلی بازی بەڕۆژی)و بریندارابوونی ژمارەیەکی تر، هێزەکانی حکومەت ناوچەی نەهلە – دینارتە داگیرکردەوە و بڵاوەی بە هێزە شۆڕشگێڕەکان کرد (بارزانی 2012، ل164). بە فەرمانی بارزانی، لە 25 ی ئەیلولی 1945 شۆڕشگێڕان بەرەو زنجیرە چیای پیرس کە گونجاو و لەبارە بۆ چالاکی پارتیزانی ، کشانەوە (جیاوك 2008، ل199)، هەروەها لە دوای داگیرکردنی دینارتە، هەریەك لە (شەوکەت ئاغا و مەجید حەسەن ئاغا و عەبدوڵڵا شەرەفانی و شێخ جەلال بریفکانی) و لەگەڵ چەند سەرۆك عەشیرەتێکی تری ئاکرێ پشتگیری خۆیان بۆ حکومەت دوپاتکردەوە و بوونە یاوەری سوپای عیراق (البارزانی 2002، ص198)، شایەنی گوتنە لەم ساتەدا ژمارەیەك لە هێزەکانی پۆلیس، کە ژمارەیان(6 – 8) پۆلیس بوو، لە لایەن (ئەحمەد ئاغا زێبار) لە ماڵی خۆی لە گوندی (هوکێ) [14] داڵدەدرابوون، لەلایەن شێخ ئەحمەد

بارزانی بە نامەیەك مستەفا بارزانی ئاگادار دەكات بۆ گێڕانەوەی ئەم پۆلیسانە بۆ لای خۆی، ئەمە لە كاتێكدا بوو پەیوەندی هەردوولا (شێخ ئەحمەد بارزانی و ئەحمەد ئاغا زێبار) لە ئاستێكی خراپ دابوو. سەرەتای تشرینی یەکەمی 1945 بارزانی خۆی گەیاندبووە گوندی هوكێ بۆ بەجێگەیاندنی داواكاری شێخ ئەحمەد بەڵام لەلایەن (ئەحمەد ئاغا) زۆر بە توندی كەوتە سوكایەتی و سەرزەنشتكردنی (شێخ ئەحمەد بارزان)ی و ڕادەستكردنیان بە ناپاكی بۆ خۆی و عەشیرەتەكەی لێكدایەوە بە بیانوی ئەوەی ئەم پۆلیسانە بۆ پاراستنی گیانی خۆیان پەنایان بۆی بردووە لە لایەك (چاربۆتی 2021-3-13)و لە لایەكی تر وەك لە پێشوو ئاماژەی پێی كراوە (ئەحمەد ئاغا) دەست و تێكەڵاوییەكی تۆكمەی هەبووە لەگەڵ حكومەت (الدرة 1966، ص234)، لە ئەنجام پۆلیسەكان ڕادەستی حكومەت كران (چاربۆتی 2021-3-13)، لە ڕاستیدا ئەم ڕووداوە بووە سەرەتایەك بۆ زیندووكردنەوەی كۆنە ناكۆكی نێوانیان، ململانێی مێژوویی ئاوێتەی ئەم قۆناغە بوو، بەمەش گورزی كوشندەی لە ئاراستەی ڕەوتی ڕووداوەكان دا، بە واتایەكی تر درێژەدان بە ناكۆكی و هاوكاریكردنی عەشیرەتەكان بۆ حكومەت چەند كاریگەری لەسەر بەرزكردنەوەی وورەی سوپای عیراق هەبوو، دوو ئەوەندە زیاتر لەسەر دارمانی ورەی هێزە شۆڕشگێڕەكان هەبوو، پاش كشانەوە بۆ چیای پیرس، بارزانی بارەگای كاتی لە گوندی بیرەكەپرا دامەزراند، هێزەكانی خۆی لەوێ كۆكردەوە، لە 30 ی مانگی ئەیلول، هێزەكانی حكومەت (بارزانی 2012، ل164)بە پاڵپشتی 500 (زەربەخەت 2001، ل116)و لە هەندێك سەرچاوەی تر بە 700 كەس لە هێزی عەشیرەتەكانی ناوچەكە خەمڵێنراوە، هێزە شۆڕشگێڕەكانیان خستبووە ژێر گەمارۆیەكی توند، بەجۆرێك لەلای چەپەوە عەشیرەتی سورچی، لە لای ڕاست عەشیرەتەكانی بەرواری و بەراش و شەرەفانی و دوسكی (جیاوك 2008، ل200)، لە پشتەوە جگە لە مەحمود ئاغا كە تا ئەو كات لە ڕێزی شۆڕش لە خەباتدابوو ، هەریەكە لە (ئەحمەد ئاغا و شەوكەت ئاغا) سەنگەریان لێدا دژ بە هێزە شۆڕشگێڕەكان،لە لای خوارەوەی چیای پیرس بە تۆپخانەو فڕۆكە كەوتنە بۆمبارانكردنی پێگەكانی شۆڕش (سەجادی 2017، ل134)، هەروەها لەبەرەی ڕۆژهەلات (ڕواندوز – مێرگەسۆر) سوپای عیراق بە یارمەتی فڕۆكە جەنگیەكانی بریتانیا هێرشیان كردە سەر ناوچەی شۆڕشگێڕان بە ئامانجی دەست بەسەرداگرتنی بارزان (گەوهەری 2014، ل39-40)، دوای شەڕێكی قورس، هێزەكانی عیراق بە هاوكاری هێزە چەكدارە نافەرمییەكان، لە 1 ی تشرینی یەکەمی 1945 چیای پیرس دەگرن، دواتر زەفەری برد بە بارودۆخەكەو بەرەوە گوندی بیرەكەپرا كە مەڵبەندی ئەو كاتەی بزاڤەكە بوو هەنگاونا، بارزانی و لایەنگیرانی لەگشت لایەكەوە گەمارۆ درا (كۆچێرا 2011، ل193)،تەنانەت لەم سەروبەندە دا (مەحمود ئاغا) لە ژێر فشاری برا گەورەی خۆی (ئەحمەد ئاغا) پەیوەندی بە حكومەتەوە كرد (الدرة 1966، ص213)، لە بەرامبەردا حكومەت بڕیاری لێبوردنی بۆی دەركرد كە پێشتر بەهۆی لایەنگیركردنی بارزانی حكومەت بڕیاری لەسێدارەدانی بۆی دەركردبوو (ماكداول 2008، ل341) .

بە كشانەوەی (مەحمود ئاغا زێبار) بۆ بازنەی حكومەت، بارزانی تەواوی پاڵپشتی عەشیرەتی زێبار لەدەستدا، كە هەر لەكونەوە كاریگەرترین عەشیرەتی ئاكرێ و دەوروبەر بوو (باجگر 2007، ل207). شایانی گوتنە سوپای عیراق درێژەی بە هێرشەكانیدا كە گرتنی بارزان گەرەك بوو وەك پێشتر باسكرا، لە ڕۆژی 6 ی تشرینی یەکەمی 1945 هەواڵی دەست گرتن بەسەر بارزان ڕاگەیاند، لە ژێر چنگی شۆڕش دەرهێنا (جویدە 2003، ل507)ئەوەی لێرەدا جێگای باسە دوای گەڕانەوەی دەسەلاتی حكومەت بۆ ئاكرێ و دەوڕووبەر، ژمارەیەك لە كەسایەتی و سەرۆك هۆزەكانی ئاكرێ وەك (سەعید سبحی، حەجی جمعا، عبدوڵا حەجی صادق، مستەفا ملا جبرائیل، كەریم خان محەمەد...هتد)، هەروەها سەرۆك هۆزەكانی دەڤەری سورچیا لەوانە (شێخ ڕەقیب سورچی، شێخ قەیوم و شێخ تەوفیق...هتد)،لەگەڵ كۆمەڵێك ئاغاو كەسایەتی دەڤەری گۆرانەتی لەبەردەڕەش لەوانە(عەزیز سمایل ئاغا،محمد ئاغا گردەپان ،قادر ئاغا زەنگەنان، ئەمین ئاغا دارەتوو و كاكل ئاغا ڕوڤیا)كەوتنە ناردنی بروسكەی پیرۆزبایی و دەست خۆشیكردنی حكومەت، دلسۆزی خۆیان بۆ حكومەت دەربڕی (شكری 2008، ص233) لە بەرواری 10 ی تشرینی یەکەمی 1945 لە ژێر تیشكی ڕەوشێكی دژوار، دوای گۆڕینی ئاراستە هێزی عەشائیر و لایەنگیریەكی گشتگیر بۆ حكومەت، لەسەر داوای (قازی محەمەد 1901- 1947) (دوسكی 2005، ص104)، بارزانی و كۆمەڵێك شۆڕەشگێر بەرەو كوردستانی ڕۆژهەڵات هەنگاویان نا، قۆناغێكی تری لە بزاڤی ڕزگاریخوازی گەلی كورد دەستی پێكرد (تەتەر 2012، ل45).شایەنی باسە كۆمەڵێك كەسایەتی ئاكرێ دەستیان لە خەباتی كوردایەتی هەلنەگرت، بەرپرسیارەتی ئەو قۆناغە سەختەی هەڵگرت و بوونە هاو كاروانی بارزانی لەنێوانیاندا (میرحاج ئەحمەد، دادوەر بەهجەت عبدو، قادر موسی و خالد شەریف) و ڕۆڵی چالاكیان هەبوو (شكری 2008، ص232)، دواتر بە یاوەری بارزانی لە 22 ی كانوونی یەکەمی 1946، بەشدارییان كرد لە ڕێوڕەسمی جاردانی كۆماری كوردستان (المیر 1999، ص33)، دواتر بە فەرمانی ڕابەری كۆماری كوردستان قازی محەمەد ،هێزی بارزان لە چوارچێوەی هێزی بەرگری كۆماربە فەرماندەی مەلا مستەفا بارزانی دامەزراند (قاسملو 2007، ل90)، كە پێكهاتبوو لە سێ فەوجی سەربازی كە ژمارەیان بە 1500 كەس دەخەملێنرێت

(بارزانی 2012، ل179)، فەرماندەی یەکێك لەم فەوجانە (میرحاج ئەحمەد)بوو (قولی پیسان 1996، ل45)، کە خاوەن ئەزموونێکی گرینگی سەربازی بوو لە سوپای عێراق (عقراوی 2011، ص9).

لە کۆتاییدا ئەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە لە دوای هەلگیرسانی بزاڤی چەکداری بارزان (1943 – 1945) ناوچەی ئاکرێ و دەوروبەری ببووە گۆڕەپان و چەقی سەرەکی و مل ملانێ نێوان شۆڕشگێڕان و حکومەتی عیراق، ڕۆڵێکی گرینگی دەگێڕا لە یەکلاکردنەوەی بارودۆخەکە، لەم بزاڤەدا جگە لە بەشێك لە سەرۆك هۆزو کەسایەتیەکانی شارەکە کە هەر لە قۆناغی سەرەتایی پاڵیان دابووە حکومەت و ڕۆڵی خراپیان گێڕاوە دژی بزاڤەکە، کۆمەڵانی خەڵکی ناوچەکە ڕۆڵێکی بنەڕەتی گێڕاوە لە خەباتی سەربازی دژی حکومەت، هاوکات سەرچاوەیەکی گرینگی کۆمەککردنی بزاڤی بارزان بوون.

4: پێگەی ڕۆشنبیران و قوتابیانی ئاکرێ لە خەباتی سیاسی و ڕێکخراوەیی کوردی(1943-1945)

دوای پێکهێنانی یەکەم کابینەی حکومەتی کاتی عیراق لە 5 ی تشرینی دووەمی 1920 بە سەرۆکایەتی (عبدولرەحمان گیلانی 1841 – 1927) ، کە لەلایەن بریتانیا پێشنیاری بۆ ئەم حکومەتە کرابوو، دوای سەرنەگرتنی ئەو حکومەتەو هێنانی کەسێکی تر لە دەرەوەی عێراق بەناوی (فەیسەل حسین – فەیسەلی یەکەم 1883- 1933) و دانان بە پاشای عیراق لە 22 ی ئابی 1921، هیچ کام لەم دوو حکومەتە لەو دەمانەدا گوێیان لە داواکانی کورد نەگرت، هەڵوێستیان بەرامبەر دۆزی کورد باش نەبوو (الزبیدی 1981، ص19)، کە کاری سیاسی بە شێوەی ئاشکرا ئەنجام بدەن چ لە چوارچێوەی پارت و ڕێکخراو و کۆمەڵە یاخود یانەکان. سەرەڕای دەرچوونی یاسای کۆمەڵەکان لە 2ی تەمموزی 1922 (الحسینی 1983، ص100)، نەك لەم قۆناغە بەڵکو لە قۆناغەکانی دواتر و وێڕای هەمووارکردنەوەی یاسای کۆمەڵەکان لە 2 ی نیسانی 1945 (خلیل 2001، ل53) حکومەت بایەخی بە کوردستان نەدەدا بە پێچەوانەوە بە کۆسپ و مەترسی لەبەردەم یەکێتی و سەروەری خاکی عیراق دادەنا (کریـم 2013، ل209) ، تاوەکو دوای سەرکەوتنی شۆڕشی 14ی تەمموزی 1958 (الزبیدی 1981، ص37).لە ئایاری 1960 جارێکی ترسەرلەنوێ یاسای تەموزی ساڵی ١٩٢٢ی سەبارەت بەکارکردنی ئاشکرای کۆمەڵەکان هەموارکردەوە، لەم چوارچێوەیەدا مۆلەت درا بە پارت و ڕێکخراوە کوردییەکان (طاهر 2007, ص١٤) هاوشێوەی هێزە سیاسیەکانی تری عیراق،بە ئاشکرا پارت و ڕێکخراوی کوردی کەوتنە مەیدانی خەبات و تێکۆشان (الزيباري 2017، ل14-15) هاوکات لەم قۆناغە مێژووییە (1921 – 1945) وێرای چاودێری توندی حکومەتە یەك لە دوایەکەکانی عیراق، هەڵومەرجی سەخت و ناجێگری کوردستان، ڕۆشنبیرانی کوردستان لە ڕێگای دامەزراندنی پارت و کۆمەڵەی نهێنی ، ئەرکی ئەنجامدانی چالاکی سیاسی خستبووە سەرشانی خۆیان. لە نێویاندا لاو و ڕوناکبیرانی شاری ئاکرێ، ڕۆڵێکی گرینگ و دانەبڕاوی بینیوە لە دامەزراندن و بەشداریکردنی خەباتی سیاسی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد، دوای دامەزراندنی کۆمەڵەی پشتیوانی کوردان لە 10ی تەمموزی 1927لە شاری بەغدا بە سەرۆکایەتی مستەفا شەدەلی (کریـم 2013، ل256)، ڕووناکبیرو سەرۆك هۆزەکانی ئاکرێ وەك فارس ئاغا زێباری (کریـم 2013، ل258) سەرۆك هۆزی زێبار (الکردی 2008، ص317)، کە خاوەن پێگەیەکی بەهێزو دیاری هەبوو لە ناوچەی ئاکرێ و دینارتە و دەوروبەری (الدوسکی 2007، ص289، رؤوف 2008، ص237)، هەروەها لە دەڤەری سورچیەکان لە باکوری ڕۆژهەلاتی ئاکرێ (گورانی 2000، ل204)، سەرۆك هۆزو کەسایەتیە دیارەکانی عەشیرەتی سورچی (کریـم 2013، ل258) لە ڕێگای لقی موسڵی کۆمەڵەکە خۆیان ڕێکخست ، ببوون بە ئەندامی چالاکی کۆمەڵەکە (کریـم 2013، ل258)، ئامانجیان لە کارکردن لەم کۆمەڵەیە هۆشیارکردنەوەی کوردو هاندانیان بوو بۆ داکۆکیکردن لەپێناو چەسپاندنی ماف و ڕزگارکردنی گەلی کورد، بەڵام تەمەنی ئەم کۆمەڵەیە زۆری نەخایەند، کەوتە ژێر فشاری حکومەتی عیراق، دوای ماوەیەکی کەم توایەوە، کۆتایی بە چالاکییەکانی هات لەسەر شانۆی ڕووداوەکان. لە کۆتایی سییەکان و سەرتای چلەکانی سەدەی ڕابردوو.

باشوری کوردستان لەژێر کاریگەری جەنگی دووەمی جیهان (1939 – 1945)،هەروەها سیاسەتی خراپی حکومەتی عیراق،بە هەڵومەرجێکی زۆر ئالۆز و دژوار تێپەڕ دەبوو، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا دانەبڕا لە خەبات، لەم چوارچێوەیە شاری ئاکرێ لە خەباتی سیاسی و ڕێکخراوەیی خاوەن هەڵوێست و بیروباوەڕی کوردانە و ڕۆڵێکی تۆکمەو سەنگ و قورسایی خۆی هەبووە لە ئەرکی نەتەوەیی، بەرگریکردن لە مافەکانی گەلی کورد، لەم سەروبەندە چەند پارت و کۆمەڵەی سیاسی کوردی بەشێوەی نهێنی دامەزران، لاو و ڕۆشەنبیرانی ئاکرێ شوێن پەنجە، ڕۆڵی پێشەنگیان هەبووە لە دامەزراندن و نواندنی چالاکییەکانیان، لە دیارترین پارت، کۆمەڵەو ڕێکخراوەکان بریتین لە:

1-4:پارتی هیوا 1939

لە سیەکانی سەدەی ڕابردوو ژیانی پارتایەتی و بزاڤی نەتەوەیی و نیشتمانی لە عیراق و کوردستان تا ڕادەیەکە نەش ونمای کرد، جەنگی دووەمی جیهانیش (1939 – 1945)، کاریگەری لەسەر هەموو بوارەکانی ژیان لە زۆربەی جیهان دەبینرا، کوردستانیشی گرتەوە، بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیش بەرەو قۆناغێکی نوێ هەنگاوی نا (خۆشناو 2011، ل33)، لەم سەروبەندە لەپاڵ خەباتی چەکداری، ڕۆشەنبیران و چالاکوانانی کورد کەوتنە خۆ لەپێناو دامەزراندنی پارت و ڕێکخراوی سیاسی وئەنجامدانی چالاکی، لە نیوەی یەکەمی مانگی ئەیلولی 1937 کۆبوونەوەیەکی نەهێنی لەلایەن دەستەیەك لە قوتابیانی کورد (تالەبانی 1993، ل19)، لە شاری کەرکوك ئەنجامدرا (سابیر 2006، ص317)، بە سەرۆکایەتی شاعێری بەناوبانگ یونس ڕەئوف (دلدار 1918 –1948)(دلزار 1998، ل47)، پاش گفتوگۆ و خوێندنەوەی ڕەوشی هەنوکەیی، ڕیکخراوێکی سیاسی لەژێر ناوی (کۆمەڵەی دارکەران) (حەیدەری 2004، ل41)، لەژێر ئامانجی ڕزگارکردنی میللەتی کورد و کوردستانێکی ئازاد، دامەزرا (طاهر 2007، ص137) ئەم کۆمەڵەیە تەمەنی زۆر کورت بوو، کۆتایی هاتنی تەمەنی کۆمەڵەکە بۆ مانگی حوزەیرانی 1938 دەگەڕێتەوە، پاش لێکۆلینەوە و گفتوگۆکردن لەبارەی فرەوانکردنی کۆمەڵەکەو گۆڕینی بە پارتێکی سیاسی گەورەتر، بە ڕازیبوون و پەسەندنی هەموو ئەندامەکانی (کریـم 2013، ل294)، لە نیسانی 1939 (دەباغ 1997، ل11)، پارتێکی سیاسی لەژێر ناوی پارتی هیوا (مزوری 2008، ص18)، بە سەرۆکایەتی (ڕەفیق حلمی 1898 – 1960)، لێکەوتەوە (طاهر 2007، ص99)، ئامانجی ئەم پارتە یەکخستنی پارچەکانی کوردستان و دامەزراندنی قەوارەیەکی سەربەخۆ بوو بۆ گەڵی کورد .وێڕای ئەوەی کە پارتێکی نەهێنی بوو، پارتی هیوا بە شێوەیەکی خێراو لە ماوەیەکی کەمدا توانی لقەکانی خۆی لە شاری بەغدا (کریـم 2013، ل294)، هەروەها لە ساڵی 1940 لە ناوچەی بادینان بە سەرکردایەتی(ساڵح یوسفی)[15] دابمەزرێنێت (شاوێس 2001، ص22)، شایەنی گوتنە ڕێکخستن و چالاکییەکانی لقی بادینان بە شێوەیەکی خێرا نەش و نمای کرد و بۆ قەزاو ناحیەکان پەلی هاوێشت ، لەوانە قەزای ئاکرێ یەکێك بوو لە مەڵبەندە گرینگەکانی خەباتی پارتی هیوا، ئەندامە دیارەکانی ئاکرێ بریتی بوون لە(سلیمان موسى ، مستەفا گەدو ، مستەفا یونس ، ئەندازیار ئەحمەد زێوکەیی، ئەحمەد محەمەد حسن، قادر موسا، خالد شەریف (خالد خەیالی)، رەمەزان موحسن، عەلائەدین سەعید، شەریف عەبدوڵلا میروەیسی و محەمەد تاخی) (ئاکرە یی 2012، ل25-26)، هەروەها لە ساڵی 1942 پارتی هیوا لقی خۆی لە شاری موسڵ کردەوە، ژمارەیەك لە قوتابی و پیاوانی ئایینی و ڕۆشنبیری ئاکرێ وەك(سیبغەتولا مزوری و عەبدولا عومەر زێباری، رەمەزان حەسن و شەوکەت ئاکرەیی)ڕۆلی پێشەنگیان هەبوو لە دامەزراندنی لقی موسڵی پارتی هیوا (البوتاني 2003، ص318).

وەك لە سەرچاوەکاندا هاتووە لقی موسڵی پارتی هیوا ببووە پردی بەیەکەوە بەستنی باشوری کوردستان لە گەڵ پارت و کەسایەتییە سیاسیەکانی پارچەکانی تری کوردستان (مەموزینی 2008، ل80)،هەر لەم سەرو بەندە دا ژمارەیەك لە ئەفسەرە کوردەکانی نێو سوپای عیراق لە ڕێزی ئەم پارتە خۆیان رێکخست (الحسيني 1988، ص293)، لە سەرووی هەموویانەوە میرحاج ئەحمەد (ئاکرە یی 2012، ل26)، حیفزوڵا ئیسماعیل، کە هەردووکیان خەڵکی ئاکرێ بوون (شکری 2008، ص203).

جێگای ئاماژەیە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ چالاکییەکانی ئەم پارتە فرەوانبونی بەخۆیەوە دەبینی، دوای ڕاگەیاندنی خەباتی چەکداری لەلایەن مستەفا بارزانی، لە کانوونی یەکەمی 1943 پارتی هیوا بەیاننامەیەکی دەرکرد، پشتگیری خۆی بۆ بزاڤی بارزان دووپاتکردەوە (تالەبانی 1993، ل37)، ئەمە لەکاتێکدا بوو وەك لەبەشەکەی تر ئاماژە پێکرا، پێش ڕاگەیاندنی خەباتی چەکداری، بارزانی پەیوەندی لەگەڵ پارتی هیوا دامەزراندبوو (واندل 1997، ل172)، تەنانەت لە کاتی گەڕانەوە لە سلێمانی بۆ بارزان لە تەمموزی 1943بە یاوەری و پاڵپشتی دوو لە ئەندامانی پارتی هیوا بوو کە هەر دووکیان خەڵکی ئاکرێ بوون (نوری 1997، ل260). شایەنی باسە لقی ئاکرێ بەسەر پەرشتی (شەوکەت ئەحمەد و ئەحمەد محەمەد ...هتد) بە شێوەی نەهێنی ئەرکی بڵاوکردنەوەی هەواڵ و هەڵواسینی بەیاننامەو بڵاوکراوەکانی هیوا لەسەر دیواری قوتابخانەو بازاڕو شوێنە گشتیەکان خستبووە ئەستۆی خۆیان (ئاکرە یی 2012، ل260)، لەم پێناوەدا هەریەك لە (عوڵا سعید و خالد شەریف) (شکری 2008، ل203-204) بە تۆمەتی ئەندام لە پارتی هیواو نواندنی چالاکی لە شاری ئاکرێ لە لایەن حکومەت دەستگیرکران، بۆ ماوەیەك زیندانیکران لە شاری بەغدا (ئاکرە یی 2012، ل260). لقی موسڵی هیوا کە زۆربەی ئەندامەکان خەڵکی ئاکرێ بوون، ڕۆڵێکی گرینگی هەبوو لە کۆکردنەوەی جەماوەر لە دەوری بزاڤی بارزان و وشیارکردنەوەی نەتەوەی کورد لە زوڵم و ستەمی حکومەت (مەموزینی 2008، ل80-82).هەروەها لە لایەکی تر لە 7ی ئابی 1943 دوای سەرنەگرتنی ووتوێژ لەگەڵ حکومەتی عیراق، بارزانی (میرحاج ئەحمەد ئاکرەی)ی بە نوێنەرایەتی خۆی نارده ڕۆژهەلاتی کوردستان بۆ ئەوەی لەگەڵ نوێنەرانی سوڤیەت کۆبیتەوە و پەیوەندی ببەستێت (هەورامی 2002، ل48)، پێشتریش لەسەر ڕاسپاردەی بارزانی هەریەکە لە (میرحاج ئەحمەد و مستەفا خۆشناو)لە ساڵی 1942 ڕووی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان

کرد، دوای ووتوێژ لەگەڵ کوردپەروەرانی ئەم پارچەیە بە مەبەستی دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی نەتەوەیی، لە ئەنجام (کۆمەڵەی ژێکاف)[16] دامەزرا (کریـم 2013، ل295).میرحاج ئاکرەیی جێگای متمانەو بڕوای بارزانی بوو، زیاتر لە هەموو ئەندامانی تری هیوا (ئەرفەع2001، 176).

دواکاتی تەمەنی پارتی هیوا بۆ ساڵی 1944 دەگەڕێتەوە، لەو ساڵەدا دوا کۆنفرانسی خۆی دەبەستێت، سەرەنجام ئەم پارتە دەبیتە دوو باڵی سەرەکی و لێك دەترازێت، باڵی ڕاستڕەو و چەپڕەو لێدەکەوێتەوە، باڵی ڕاستڕەو ماوەیەك بە ناوی (هیوا) وە کاری دەکرد بە سەرۆکایەتی ڕەفیق حلمی (تالەبانی 1993، ل57)، پاش ماوەیەکی کورت و لە ساڵی 1945 لە سەروبەندێکی سەخت و دژواردا، هەڵوەشاندنەوەی یەکجارەکی خۆی ڕاگەیاند (زازا 2009، ل49)، هاوکات وێڕای هەڵوەشانەوە بەشێوەیەکی فەرمی میرحاج ئەحمەد ئاکرەیی (مزوری 2008، ل172)،حیفزوڵا عبدوڵا (شکری 2008، ل172)، چەند ئەندامێکی تری هیوا لەسەر هەمان بەرنامەی پارتی هیوا درێژە بە چالاکییەکانی خۆیان دا (شەمزینی 1988، ل189-190)، بە درێژایی ئەم قۆناغە مێژووییە لە بارزانی دانەبڕان، پاش کۆنگرەی یەکەمی(پارتی دیموکراتی کورد) [17]لە 16ی ئابی 1946 (حسن 2015، ل124)، میرحاج ئاکرەیی ببوو بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی ئەو پارتە نوێیە بە سەرۆکایەتی مستەفا بارزانی (نوری 1997، ل3).

2-4:پارتی ڕزگاری کورد 1945.

پاش هەڵوەشاندنەوەی پارتی هیوا کەسایەتیە دیارەکان و قوتابیانی کورد لە شوباتی 1945لە سەر پرسی کۆکردنەوەی هەموو هێزە نیشتمانی وگروپە پێشکەوتخوازەکانی باشوری کوردستان لەبەرەیەکی نیشتمانی (کریـم 2013، ل313)، کۆبوونەوەیەکی گرینگیان لە شاری بەغدا ساز دا،لە ئەنجام پارتی ڕزگاری کورد لێکەوتەوە،سەرکردایەتی ئەم پارتە پێکهاتبوو لە(ساڵح حەیدەری، نافع یونس، نوری شاوێس، ڕەشید باجەلان، نوری محەمەد ئەمین، تەها محێدین مەعروف و جەعفەر محەمەد کریم) (حەیدەری 2004، ل25)، ئەم پارتە بە ماوەیەکی کەم بە شێوەیەکی فراوان چالاکییەکانی دەست پێکرد، توانی بەشێکی زۆر لە توێژی ڕۆشنبیران و لاوان و قوتابیان و فەرمانبەرانی میری لە شارە جیاوازەکانی عیراق و باشوری کوردستان پەلکێشی نێو ڕیزەکانی خۆی بکات (البوتـاني 2001، ص 406)، لە نێویاندا ڕۆشنبیران و قوتابیانی شاری ئاکرێ ڕۆڵێکی گرینگیان گێڕابوو لە یەکخستنی ڕیزەکانی پارتی ڕزگاری، لە دیارترین ئەندامەکانی پارتی ڕزگاری کورد لە شاری ئاکرێ پێکهاتبوون لە (ئەکرەم ڕەشید – بەرپرس، عەلائەدین سەعید، شەوکەت تاهیر، محەمەد خالد، سادق محسن، مەسعود تاهر، فائق حەجی ئەحمەد، عەزو محمد ئەمین، فازل عەزو)، لە نێو ئەمانە بەشێکیان مامۆستا و پیاوی ئایینی و فەرمانبەری میری بوون (ئاکرە یی 2012، ل260).

چالاکییەکانی پارتی ڕزگاری درێژەی نەکێشا، لە کۆتایی مانگی ئابی 1946، کونگرەی خۆی بەست (الزيباري 2017، ل8)، بەکۆی دەنگ لەسەر ڕاسپاردەی مستەفا بارزانی ، بڕیاری هەڵوەشانەوەی حزبەکەی خۆیان دا ، چوونە پاڵ پارتی دیموکراتی کورد، کە لە 16ی ئابی 1946 دامەزرابوو (طاهر 2007، ص114)، ئەندامانی سەر بە ڕێکخستنەکانی ڕزگاری لە شاری ئاکرێ، بەگوێرەی بڕیاری سەرکردایەتی حزبەکەی، چوونە نێو پارتی دیموکراتی کورد، درێژەی بە خەباتی سیاسی کوردایەتی درا (الزيباري 2017، ل8).

3-4:لیژنەی ئازادی (کۆمەڵەی ئازادی) 1945.

دوای ئەوەی بزاڤی بارزان (1943 – 1945)، دەستی پێکرد پاش هەوڵ و تەقەلایەکی زۆری سەرکردایەتی بزاڤەکە لەگەڵ حکومەتی عیراق لە پێناو چارەسەرکردنی پرسی کورد بە شێوەی ئاشتی، هیچ هەوڵێکی ئەرێنی لێنەکەوتەوە، بە پێچەوانەوە حکومەتی عیراق خۆی سازدەدا بۆ لەناوبردنی بزاڤی کوردی، لەم سەروبەندە جگە لەو دوو پارتەی پێشتر باسکرا، بەتایبەت هیوا، هیچ چالاکییەکی سیاسی نەتەوەیی کورد لەسەر شانۆی ڕووداوەکان بوونی نەبوو. لە 15ی کانوونی دووەمی 1945 (بارزانی 2012، ل133)، پاش کۆبونەوەیەکی چڕوپڕ لەگەڵ ژمارەیەك ئەفسەرانی کوردی نێو سوپای عیراق، کە هەندێکیان پێشتر ئەندامی پارتی هیوا بوون (الزيباري 2017, ل7)، بڕیاری پێکهێنانی (لیژنەی ئازادی – کۆمەڵەی ئازادی) بە سەرۆکەیاتی مستەفا بارزانی دا (نوری 1997، ل3)، لەم کاتەدا وەك گشت قۆناغەکانی پێشوو ئاکرێ مەڵبەندێکی گرینگی جوڵەی سیاسی و ڕێکخراوەیی بوو، ڕۆڵێکی گرینگی لە لیژنەی ئازادی نواندووە، لە دیارترین ئەندامانی ئاکرێ بریتی بوون لە هەریەکەلە: میرحاج ئەحمەد (کریم 1998، ص33)، حیفزوڵا ئیسماعیل (ئاکرە یی 2012، ل261)، لیژنەی ئازادی خاوەن بەرنامەیەکی تۆکمەی شۆڕشگێڕی نەتەوەیی بوو، بەم جۆرە بەرنامەی خۆی داڕشتووە:

•ڕزگارکردنی کوردستان لە ڕێی ئاشتی و سیاسەتەوە.

•پێکهاتن لەگەڵ ئەو کۆمەڵە ئازادیخوازانەی کوردن.

•بەرنگاری هێزی داگیرکەر (استعمار)ی دەوڵەتی عیراق.

•پێکهێنانی هێزی چەکداری (کریـم 2013، ل318).

ئاشکرایە تەمەنی ئەم لیژنەیە بە بزاڤی بارزانەوە بەستراوە، دوای هێرش و فشاری توندی حکومەتی عێراق و بریتانیا، ئەم بزاڤە لە تشرینی یەکەمی 1945 دا کۆتایی هات (کریـم 2013، ل319)، بەوەش لیژنەی ئازادی لە چالاکی وەستا، بەڵام ئەندامانی لیژنەکە بە تایبەت نوێنەرانی ئاکرێ بوونە یاوەر و هاوکاروانی بارزانی بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان و بەشداریکردن لە ڕێوڕەسمی ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان لە 22ی کانوونی یەکەمی 1946، (عقراوی 2011، ص9)، بەشدار بوون لە خەباتی بەرگریکاری کۆماری کوردستان (نوری 1997، ل3).

لە کۆتاییدا ئەوە بۆمان ڕوونەبێتەوە، ئاکرێ لە بزاڤی پارتایەتی و ڕێکخراوەیی لە ماوەی (1943 – 1945) لە پێناو یەکبوون و یەکخستنی کوردستان، بە ئامانجی گەیشتن بەسەربەخۆیی و دەستەبەرکردنی ڕزگاری، لەپاڵ خەباتی چەکداری، کارو چالاکی سیاسی نواندوە، ڕۆڵێکی گرینگی هەبوو لە ووریاکردنەوەی هەستی نەتەوەیی کوردی نەك لە باشوری کوردستان بەڵکو لە پارچەکانی تریش ڕۆژهەلاتی کوردستان وەك نموونە.

5-ئەنجام:

لە بارەی ڕۆلی ئاکرێ لە بزاڤی چەکداری بارزان(1943-1945) توێژەر گەیشتۆتە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

-شارۆچکەی ئاکرێ لە ڕووی جوگرافیەوە پێگەیەکی گرینگ و ستراتیژی هەیە, لەسەر ئاستی عیراق، خاڵی بەیەکەوە بەستنی ناوچەی بادینان و سۆرانە، کاریگەری راستەوخۆ ,ڕۆلێکی گرینگ و بنەڕەتی لە یەکلاکردنەوەی ڕووداوە مێژووییەکان بینیوە.

-لەبەرئەوەی ئاکرێ مێژوویێکی کۆنی هەیە لەبارەی ناوەکەی لەلایەن گەریدە و مێژوونوسان بیروراى جیاوازیان هەیە،چەند گۆرانکاریەکی بەسەر هاتووە تا بەم شێوەیە گەیشتووە. ئاکرێ ئەو ناوەیە خەڵکی کوردستان بە شێوەیەکی گشتی لەم ڕۆژگارەدا بەکاری دەهێنێت، وشەکەش لە (ئاگر-النار)ەوە وەرگیراوە کە بۆ سەدەی حەوتەمی پ.ز دەگەڕتەوە.

-لە نێو هەموو ئەو پێشهاتە سیاسی و سەربازییانەی چ لە سەر ئاستی عیراق و چ لەسەر ئاستی کوردستان کە لە ماوەی دوای قۆناغی جەنگی یەکەمی جیهانی (1914-1918)ڕوویانداوە, وەك داگیرکردنی کوردستان لەلایەن بەریتانیا و بزاڤی 1919ی بادینان و بزاڤی سمکۆی شکاك لە ساڵی 1920لە رۆژهەلاتی کوردستان و هەروەها بزاڤەکانی شێخ ئەحمەدی بارزان (1931-1932)و بزاڤی خەلیل خۆشەوی 1936, لە ڕووی مرۆیی و ماددییەوە شاری ئاکرێ پشتیوانی راستەقینەی خەباتی کوردایەتی بوو, لەم پێناوەدا ووزە و قوربانییەکی زۆری بەخشیوە.

-لە دوای هەڵگیرسانی بزاڤی بارزان (1943-1945) ئاکرێ ببووە گۆڕەپان و چەقی ململانێی نێوان شۆرشگێران و حکوومەتی عیراق , رۆلێکی گرینگی گێراوە لە یەکلاکردنەوەی بارودۆخەکە , لەم بزاڤە خەڵکی ناوچەکە لە خەباتی سەربازی بەشدارییەکی کارا و بنەرەتی کردووە دژی حکومەتی عیراق, دەیان چالاکی لەشکریان ئەنجامداووە. هاوکات یارمەتی و هاوکاری خەلکی ئاکرێ رۆلێکی باشی هەبوو لە کۆمەککردنی بزاڤەکە کە خۆی لەدابین کردنی خۆراك و کەل و پەل و پێداویستیەکانی شۆڕشگێران دەبینیەوە, لەم پێناوەدا چەندان کەسیان لەلایەن حوکمەتی عیراق بە زیندان و لە سێدارەدان سزادراوون.

-هەرچەند بزاڤی بارزان (1943-1945) نەگەیشتە ئامانجی سەرەکی خۆی بەهۆی نەبوونی پاڵپشتی دەرەکی ,خراپی نیازی حکومەتی عیراق بۆ چارەسەرکردنی پرسی کورد بە رێگای ئاشتی, بزاڤەکە چەندین داستان و چالاکیی گەورە و کەم وێنەی تۆمار کرد بە جۆرێك لە سەر ئاستی ناوەخۆ و دەرەوە دەنگدانەوەی گەورەی لێکەوتبووەوە .

-نەبوونی هەستی نەتەوەیی و ناپاکیکردنی هەندێك لەسەرۆك هۆزەکانی ئاکرێ کە هەر لە ڕۆژانی سەرەتایی پاڵیاندابوو بە حکومەتی عیراق دژ بزاڤی بارزان تا دوا قۆناغ نە گەڕانەوە نێو بازنەی نەتەوایەتی،هۆکارێکی گەورەی شکستی بزاڤەکە بوو.

-لەم ماوە مێژوویە (1943-1945) ئاکرێ لە رێگای رێکخستنە نهێنیەکان و رێکخراوە سیاسیەکانی وەک پارتی هیوا و رزگاری و لێژنەی ئازادی, رۆلێکی گرینگی لە سازدان و هاندانی جەماوەر بۆ پاڵ بزاڤەکە ،ووشیار کردنەوەی هەستی نەتەوایەتی, ئەنجامدانی چالاکی سیاسی دژ بە حکومەت نواندووە.

6-پەراوێزەکان:

1-زەردەشت: زەردەشت ڕابەری ئایینی زەردەشتە، لە خێزانێك لە بنچەی سولتانەكانی ماد (700 – 550 پ.ز)،لە نزیك دەریاچەی ورمێ لە ئازربایجان لە دایك بووە، دوای گرتنە دەستی دەسەڵات لەلایەن ساسانیەكان لە ساڵی 224ز لە لایەن ئەردەشێری كوڕی بابك (224 – 242ز)، ئاینزای زەردەشتی بووە ئایینی فەرمی ئێران... بۆ زیاتر بڕوانە(ئابانی 2002, ل58-61).

2-ئارنۆڵد تابڵود وڵسن: لەدایك بووی ساڵی 1884 لە بەریتانیا، كۆلێژی سەربازی تەواو كردووە، لەریزی سوپای بەریتانیا لە هندستان كاری كردوە، پاشان لە ئێران كاری كردووە، لە ساڵی 1915بەدواوە لە عیراق كاری كردووە لە نیوان ساڵانی(1918ـ1920) حاكمی مەدەنی بوو لە عیراق، پاشان گەراوەتەوە بەریتانیا، لە ئاياری 1940لە شەرێكدا لە جەنگی دووەمی جیهانیدا كوژرا....هتد (محمود،2017،ل34)

3 -عەشیرەتی گویان : یەكێكە لە عەشیرەتەكانی كۆنی كورد لە ناوچە سنورییەكانی زاخو هەڵكەوتووە، لە 4ی نیسانی 1919 (كاپتن ئەی سی پێرسون) یاریدەدەری حاكمی سیاسی بەریتانی لە زاخۆ لەسەردەستی (مستو شەهو) لەسەر ڕاسپاردەی (حسو دینو) سەرۆك عەشیرەتی گویان كوژرا ...بۆ زیاتر بڕوانە (ڕێكانی 2019، ل782)

4-فارس ئاغا زێباری: فارس محەمەد مستەفا ئاغای زێبار، دایكبوی ساڵی 1881، ناوبراو لەدوای باوكی سەرۆكایەتی هۆزی زێبار گرتە دەست خاوەن پێگەیەكی كۆمەڵایەتی و سیاسی بەرز بوو ،هەردوو خولی حەوتەم 27-2-1937- 27-6-1937 و خولی هەشتەم 30كانونی 1937-22ی شوباتی 1939ی ئەنجومەنی نوێنەرایەتی عیراق، بەنوێنەرایەتی لیوای موسڵ بۆتە ئەندامی ئەنجومەن،لە شوباتی1941 كۆچی دوایی كردوە (الخوریكی 2006، ص531)

5-گوندی بارزان: كەوتووتە ئەوپەری باكووری كوردستانی عیراق، لە ناو سنووری پارێزگای هەولێر، مەڵبەندی ناوچەكە مێرگەسۆرە، بەسەر سی ناحیە دابەشكراوە، سنووری ڕۆژهەڵاتی قەزای رواندزە، لای رۆژئاوا قەزای ئامیدیە، باشور قەزای ئاكرێ یە، باكوریشی سنووری توركیایە، ناوچەیكی شاخاوی سەختەو زێی گەورە بەناوی تێدەپەری... (عوسمان 2021، ل13)

6 -گوندی بیرەكەپیرا:دەكەوێتە بناری چیای پێرس لەباكووری ڕۆژهەلاتی قەزای ئاكرێ،بە دووری 45كم لەناوەندی قەزای ئاكرێ.(توێژەر)

7-شێخ رەقیب كوری شێخ محەمەد بجیلی كوری شێخ ئەحمەدی كولەكە, لەدایكبووی ساڵی 1885 یەكێكە لە سەرۆكەكانی عەشیرەتی سورچی، لە دوای كۆچي دوایی باوكی دەسەلاتی سیاسی و ئاینی عەشیرەتەكەی دەگرێتە ئەستۆ، خاوەن پێگەیەكی كۆمەڵایەتی بەهێز بووە لە ناوچەی بجیل و هەریر و دەڤەری سورچی لە رۆژهەلاتی ئاكرێ... (ڕێكانی 2019، ل397-410).

8- محمود ئاغا زێبار: لە ساڵی 1880 لەناوچەی زێبار لەدایك بووە, لەدوای كۆچی دوایی فارس ئاغای براگەورەی لە ساڵی 1941،دەبێتە سەرۆكی عەشیرەتی زێبار, ناوبراو لە خولی یانزە(1947-1948), دوانزە (1948-1952)و سێزدە (1953-1954) وە چواردە (22-7-1954 – 3-8-1954) و پانزە (1954-1958) شانزە (1958) ئەندانی ئەنجومەمی نوێنەرانی عیراق بوو بە نوێنەرایەتی لیوای موسڵ لەسەر پێشنیاری ناوبراو نەخۆشخانەی ئاكرێ و قوتابخانەیەك و چەندان پرۆژەی تر لەلایەن حوكمەتی پاشایەتی عیراق دروست كران، لە 10ی ئاداری 1975 كۆچی دوایی كرد. (زیـباری 2012, ل٢١).

9-بەكر سدقی: (1890ـ1937) ئەفسەرێكی كوردی نێو سوپای عیراق بوو، چەندان پۆستی سەربازی برِیوە ،لە ساڵی 1936 توانی بە كودەتایەكی سەربازی كۆتایی بە حكوومەتی (یاسین هاشمی) بهێنێت، لەماوەی (29ی تشرینی یەكەمی1936ـ17ی ئابی 1937) دەسەڵات بگرێتە دەست . ئەمە یەكەم كودەتای سەربازی بوو لە مێژووی عیراق،بەردەوام بوو لە دەسەلات تاوەكو كوژرانی لە ئابی 1937 (حمید و احمد 1997، ص103).

10- ماجد مستەفا : ساڵی 1896 لە سلێمانی لە دایك بووە , پلەكانی خوێندنی هەر لەو شارە تەواو كردوە , دواتر گەلێك پۆستی لە حوكمەتی عیراق وەرگرتووە لەوانە : بەرێوەبەراتی ناحیە , قائیمقام و موتەسەریف، لە ساڵی 1942 چەند جارێك بووە وەزیر، ساڵی 1974 لە بەغداد كۆچی دوایی كردوە. (باوەر 2014, ل60).

11-شەری پارتیزانی: بریتی یە لە لێدان و راكردن كە شێوازێكە لە شێوازەكانی شەڕ كەجۆرە تایبەتمەندی خۆی هەیە بریتیە لەو شەرانەی كە لەنێوان هێزە نیزامیەكان و هەندێك پێكهاتە و گروپی چەكدار ڕوودەدات، پارتیزانەكانی ئەم جۆرە شەڕانە پێیان دەوترێ گەریلا، بۆ شەری پارتیزانی زیاتر ناوجەنگەڵ و دۆڵ و كێوی سەخت هەڵدەبژێردرێت وەك شوێن و جێگای حەوانەوە، شەری پارتیزانی شەرێكی ترسناك و خوێناوییە و فاكتەرێكی كاریگەرە بۆداروخانی ورەی لایەنی بەرامبەر، باشترین تەمەنی گەریلا بریتیە لە 35ساڵ خاوەن تەندروستێكی باش و بیروباورێكی شۆڕەشگێری بێت بۆ ئامانجێكی دیاری كراو (عبدالرحمان 2010، ل11)

12- دۆڵی شیڤە هرچ: ناوچەیەكی سەخت و فراوانە،دەكەوێتە بناری چیای ئاكرێ لە باكووری قەزای ئاكرێ، بەدوری ٣٥كم.(توێژەر)

13-چیای پیرس: چیایەكی سەختە،دەكەوێتە سنووری عەشیرەتی زێبار لە ناحیەی دینارتە، پێكهاتووە لە زنجیرە چیایەك، لە بەرەی رۆژهەڵاتەوە قەزای رەواندزەوە،لە رۆژئاوەی قەزای ئامێدی، لە باكوری ناوچەی بارزان و قەزای ئاكرێ هەڵكەوتووە.(توێژەر)

14- گوندی هوكێ: دەكەوێتە ناوەندی سنوری عەشیرەتی زێبار، بەدووری نزیكەی ٥٥كم لە ناوەندی قەزای ئاكرێ. (توێژەر)

15-ساڵح یوسفی: سیاسەتمەدارێكی كوردبوو، لەدایك بووی ساڵ1918 لە گوندی بامەرنی قەزای ئامێدی ، لە ساڵی 1943 كۆلێژی(دار العلوم) لە بەغدا تەواو دەكا، ئەندامی پارتی هیوا بوو لەساڵی ١٩٣٩ ، دواتر دەبێتە ئەندامی پارتی دیموكراتی كوردستانی -عیراق، ماوەیەك سەرنووسەری گۆڤاری (رۆژی كوردستان) بوو، لە ساڵی 1981بەهۆی نامەیكی بۆمبرێژكراو لەلایەن حكومەتی عیراقەوە لە بەغدا گیانی لە دەستدا.. (كریـم 2013، ل299)

16-كۆمەڵەی ژیانەوەی كورد(ژێ ـ كاف): لە ژێركاریگەری ئەو گۆرانكارییە سەربازی و سیاسیانەی كەلە ئەنجامی جەنگی دووەمی جیهانی(1939ـ1945)، بە سەر ئیران و رۆژهەڵاتی كوردستاندا هات بەتایبەتی دوای كشانەوەی سوپای ئیران لە رۆژهەڵاتی كوردستان ،ئەم كومەڵەیە لە بەرواری16ئابی 1942 لە شاری مەهاباد دامەزرا، ئامانجی رزگاری مللەتی كورد بوو، ئەم كۆمەڵەیە بەشێوەیكی خێرا و لەماوەیكی كەمدا جگە لە رۆژهەڵاتی كوردستان، توانی لقەكانی خۆی لە باشوری كوردستان وەك سلێمانی و كەركوك بكاتەوە، تەنانەت سنووری چالاكییەكانی ناوچەكان بەغدا و موسڵی گرتەوە (ئەحمەد 2017، ل90-91).

17- دەستەی دامەزرێنەر بریتی بوون لە:(مستەفا بارزانی ـ سەروك و هەمزە عەبدوڵا و میرحاج ئەحمەد و نوری ئەحمەد و مستەفا خوشناو و محەمەد مەحمود قودسی و خەیروڵا عەبدولكەریم و عیزەت عەبدولعەزیز)بو زیاتر بڕوانە (الزيباري 2017، ل16).

7- لیستی سەرچاوەکان:

1-نامە بڵاو نەکراوەکان و دیدارەکان:

أ-نامە بڵاو نەکراوەکان:

1- نامە بڵاو نەکراوە کوردییەکان:

ئەحمەد،کۆرەك حسن (٢٠١٧)، قەزای شەقڵاوە لە سەردەمی پاشایەتی (1921 ـ 1958) توێژینەوەیەکی مێژوویە دەربارەی لایەنی سیاسی وئابووری وکۆمەڵایەتی و رۆشنبیری، ماستەر نامە (بڵاونەکراوە)، کۆلێژی ئاداب ـ بەشی مێژوو- زانکۆی سەلاحەدین ـ هەولێر.

زیباری، دلاور محمد صدیق ئەحمەد (٢٠١٧)، ڕۆڵی پارتی دیمکراتی کوردستانی عیراق لە بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد لە باشوری کوردستان 1976 – 1991، لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، نامەی ماستەر، بڵاونەکراو، زانکۆی سەلاحەدین – کۆلێژی ئاداب – بەشی مێژوو ،هەولێر.

حسن، ئارەزوو یوسف (٢٠١٥)، ڕۆڵی ئۆرگانی ناوەندی پارتەکان لە بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد 1975 – 1991، (پ.ك.ع) (پ.د.ك) (ی.ن.ك) وەك نمونە، نامەی ماستەر (بڵاونەکراو)، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

مەحمود،زیاد نعمان (٢٠١٧)، خانەقین لە نێوان ساڵانی(1918ـ1958) لێکۆڵینەوەیەکە لە بارودۆخی سیاسی، نامەی ماستەی(بڵاونەکراو)، زانکۆی سەلاحە ددین، کۆلێژی ئاداب- بەشی مێژوو، هەولێر.

2- نامە بڵاو نەکراوە عەرەبییەکان:

صابر، سروه اسعد (١٩٩٩) ، كوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة موسڵ (1914 – 1926) (دراسة تاريخية – سياسية) رساڵة ماجستير – غير منشورة، كلية اداب، جامعة صلاح الدين، اربيل.

على، ماجد حسن (٢٠٠٨)، الحركة الطلابيه في العراق 1936 – 1970، رساڵة ماجستير -غير منشورة – كلية اداب – جامعة صلاح الدين،اربيل.

كريم، عمر محمد (٢٠٠٩)، القضية الكردية في سياسة الحكومات العراقية (1932 – 1945)، اطروحة دكتورا -غير منشورة ، جامعة سانت كليمينتس، بغداد.

2-یاداشت:

أ-زمانی کوردی:

دلزار، ئەحمەد (١٩٩٨)، پاشکۆی بیرەوەرییەکانم، چ1، هەولێر.

زێباری، رزا زبیر (٢٠١٢)، زیباری و دیرۆك (ڕاستی و ڕویدان)، چ2، چاپخانەی هاوار.

ب- زمانی عەرەبی:

حيدري، صالح (٢٠٠٤)، مختارات من مذكرات صالح حيدري، ط1، سليمانية.

شاوێس، نورى (٢٠٠١)، من مذكراتي، من منشورات حزب الشعب الكردستاني، اربيل.

3-کتێبەکان:

أ- بە زمانی کوردی:

احسانی، علي اصغر (٢٠٠٨) ، بارزانی و پاشەکشێی بارزانیەکان لە بیرەوەرییەکانی ئیحسانی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانێ، دهوك.

باجگر، د.نوزاد یحیی (بێ ساڵ)، بارزان و زێبار لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا، و: ئاشتی رەحمان، ب2، بڵاوکراوەکانی زانکۆی جیهان خانەی بەڵگەکان، هەولێر.

بارزانی، مسعود (٢٠١٢)، بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی یەکەم 1931 – 1958، هەولێر.

باوەر، ئەحمەد (٢٠١٤)، دۆزی کورد لە پەیوەندییەکانی نێوان عیراق و ئێراندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی، سەردەم، سلێمانی.

بەرزنجی، مەنسوری شێخ رەئوف (٢٠٠١)، چەند ڕاستیەکی مێژوویی لە بارەی شێخ عبدالسلام بارزانی و شۆڕشەکانی تری بارزان تا 1945، چاپخانەی خەبات، دهوك.

پاشا ،جمیل (٢٠٠٧)، دۆزی کوردستان، چ3، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بیر، دیاربکر.

پورزوویی، موجتەبا (٢٠٠٥)، بارودۆخی سیاسی کوردستان 1880 – 1946، و: نازدار محمد عبدالقادر، چ1، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

پیسیان، نەجەف قولی (١٩٩٦)، لە مهابادی خوێناویەوە هەتا لێوارەکانی ئاراس، و: شەوکەت شێخ یەزدین، چ1، هەولێر.

تریب، چارلس (٢٠١٠)، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی عیراق، و: محمد حسین ئەحمەد، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

تەتەر، علی (٢٠١٢)، چەند ڤەکولینەك لدوور مێژوویا کورد و کوردستانی، ب1، چ1، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

جوەید،وەدیع (٢٠٠٣)، جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد، و: د.یاسین سەردەشتی، چ1، چاپخانەی سیما، سلێمانی.

جیاووك، معروف (٢٠٠٨)، کارەساتی بارزانی زوڵملێکراو 1954، و: ئەبو بەکر ساڵح ئیسماعیل، چ1، چاپخانەی خانێ، دهۆك.

حسین، فاضل (٢٠٠٧)، کێشەی ویلایەتی موسڵ، و: محمد شاکلی، چ2، چاپخانەی ڕۆژ، کەرکوك.

حسین،فازل و ئەوانی تر (٢٠١٤)، مێژوویا عیراقا هەڤچەرخ، و: شەفین محمد حسین بنافی، چاپخانا پارێزگا دهۆك، دهۆك.

دەباغ، فەیسەل (١٩٩٧)، حزبی هیواو شۆڕشی 1943 – 1945ی بارزان، چ1، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر.

ڕێکانی، هێرش کمال (٢٠١٩)، عەشیرەتێن بەهدینان (1514 – 1919) دانە نیاسینا جوگرافی و کورتەیەك ژ دیرۆکان)، چ1، سەنتەرێ بێشکچی، دهوك.

رەمەزان، جوهر علی و عزیز ، کمال (٢٠١٢)، ئاکرێ د پرۆژیا وەبەرهێنانێ دا، چاپێ ئێکێ، چاپخانا ڕۆژهەلات، هەولێر.

زازا، حەسەن (٢٠٠٩)، عیراق – لێکۆڵینەوەیەك لە مێژووە سیاسیەکەی و پارت و ڕێکخستنەکان لە 1908 – 2005، و:ئامانج نعمەت، چ1، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی.

زاکین، دکتور موردیخای (٢٠١٥)، جوڵەکەکانی کوردستان (مێژووی ژیان و پەیوەندییان لەگەڵ ئاغا کوردەکاندا)، و: سیروان حسین بیەیی، چ1، هەولێر.

زەربەخەت، مورتەزا (٢٠٠١)، لە کوردستانی عیراقەوە هەتا ئەو پەڕی ڕووباری ئاراس، و: شەوکەت شێخ یەزدین، چ1، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

سەجادی، عەلائەدین (٢٠١٧)، شۆڕشەکانی کوردو کۆماری عیراق، چ1.

سەرنی، مەسعود (٢٠١٢)، ژ کلتوری بارزانی نەمر، چ1، چاپخانەی خانێ، دهۆك.

شریف، هاوکار کریم محمد (٢٠١٢)، شۆڕشی ئەیلول - لێکۆڵینەوەیەکی مێژووییە لە ڕێکخستن و چالاکییە سەربازیەکان،چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

شیروانی، هاشم (٢٠٠٨)، دەڤەری بارزان (جوگرافیا - دیرۆك - کەلتور)، چ1، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشەنبیری، هەولێر.

شیسمەن، پاول ـ و ـ ملا ئیبراهیم ، د.خوشەوی (٢٠٠٤)، ژیان و ڕێبازی ملا مستەفا بارزانی، و: کازم شەدادی، چ1، چاپخانەی موکریانی، هەولێر.

شەمزینی، عزیز (١٩٨٨)، جوڵانەوەی ڕزگاری نیشتمانی کورد، و؛ فەرید ئەسەسەرد، چ3، سلێمانی.

صالح، یاسین صابر (٢٠٠٥)، ئینسکلوپیدیای گشتی، چ1، سلێمانی.

عەبدوڵلا ، نەجاتی (وەرگێڕ) (٢٠١٠)، ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نەهێنیەکانی هەردوو حکومەتی فەرەنساو بریتانیادا 1931 – 1941، چ1، هەولێر.

عوسمان ،دیدار (٢٠٢١)، مێژووی بارزان لە شێخ عبدالسلامی یەکەمەوە تاکۆتای ژیانی شێخ عبدالسلامی دووەم، چ1، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای فەرهەنگی و هونەری و ڕاگەیاندنی ڕێژیار.

علی، عوسمان (٢٠١٣)، کورد لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیدا، و: کامەران جەمال بابا زادە، چ1، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

علی، عوسمان (٢٠١٠)،چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، کامەران جمال بابان زادە، چ1، ب2، ب.ش.

قاسملو، عبدالرحمان (٢٠٠٧)، کوردستان و کورد، و: عبدالله حسن زادە، چ1، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

قەرەداغی، مەعروف (١٩٥٩)، بارزانی و نهێنیەکانی، بغداد.

کریم، عبدالخالید سابیر (٢٠١٣)، بیری نەتەوەیی لە پەیڕەو پرۆگرامەکانی کۆمەڵەو (جمعیەت) و حزبە کوردییەکان و کاریگەرییان لە جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کوردیدا (1919 – 1945) ، سلێمانی

کوچێرا، کریس (٢٠١١)، کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستەمدا و: جمعە کریم عارف، چ6، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

گورانی، علی سیدو (٢٠٠٠)، لە عەممانەوە بۆ ئامێدی گەشتێك بە کوردستانی باشووردا، و: تالیب بەرزنجی، سلیمانی.

گۆران، خسرۆ (٢٠٠٤)، کورد لە پارێزگای موسڵ، چ1، هەولێر.

گەوهەری، حامید (٢٠١٤)، ئیدریس بارزانی و بارزانیەکان باشتر بناسین، چ1، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.

ماکداول، دیفید (٢٠٠٨)، مێژووی هاچەرخی کورد، و: حامید رەشید زەرزا، چ1، ئوفیسی تیشک،سلێمانی.

مام خول، رفیق رحمان (٢٠١٣)، مستەفا بارزانی ڕۆل و هەڵوێستی لە پێشهاتە سیاسیەکاندا 1958 – 1970، چ2، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.

موکریانی، هەژار (٢٠١٣)، بارزانی، چ1، ب1، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشەنبیری، هەولێر – 1998، ل14، رفیق مام خول.

مەدەنی، حسین (٢٠٠٩)، کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهە لا ت، هەولێر.

سعید مەموزینی(٢٠٠٨)، کوردو موسڵ لەدوای ئازادی، چ1، چاپخانەی منارە – هەولێر.

هوستانی، ولی زبیر (٢٠١٧)، چەند داستان و ڕووداو و بەسەرهاتێك لە شۆڕش و ڕاپەڕینەکاندا، چ1، هەولێر.

هەروتی، سعدی عوسمان (٢٠٠٦)، بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی، چ1، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

هەورامی، ئەفراسیاو (٢٠١٢)، مستەفا بارزانی لە هندێك بەڵگەنامەو دیکۆمێنتی سوفیەتیدا 1945 – 1957 یا ن تۆمارێکی زێڕین لە مێژووی گەلی کورد، چ1، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەلێر.

وڵسن، سێر ئارنولد (٢٠١٠)، شۆڕشەکەی عیراق، و: سەرحەت ئەحمەد، چ1، چاپخانا خانێ، هەولێر.

ئابانی، عبدالله موبلغی (٢٠٠٢)، مێژووی ئاینی زەردەشت، و: وریا قانع، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی.

ئاکرەیی، حیکمەت ملا یاسین (٢٠١٢)، ئاکرێ د ڕوپەلێن دیرۆکی دا، چ1، چاپخانێ، دهوك.

ئەبو بەکر، ئەحمەد عوسمان (٢٠٠٥)، کورد و کوردستان لە کۆمەڵە ووتارێکی مێژوویدا، و: ئازاد عوبێد، چ1، هەولێر.

ئەبو بەکر، عبدولرەحمان ملا حەبیب (٢٠٠١)، عەشیرەتی بارزان 1931- 1991، چ1، چاپخانا وەزارەتێ ڕۆشنبیری، هەولێر.

ئەرفەع، حەسەن (٢٠٠١)، کوردەکان لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی و سیاسی، و؛ سەردار ئەحمەد، چ1، سلێمانی.

ب -بە زمانی عەرەبی:

البارزاني،عزيز حسن عزيز (٢٠٠٢)، الحركة القومية الكردية التحرريه في كردستان العراق 1939 – 1945، ط 1، مطبعة وزارة التربية، هەولێر.

باقر،طه ـ و ـ سفر، فوئاد (١٩٦٦)، المرشد الى مواطن الاثار والحضارة – الرحلة الثالثه، بغداد.

بابان، جمال (١٩٧٦)، اصول اسماء المدن المواقع العراقية ، ج1، بغداد.

بصری، میر (د.ت)، اعلام السياسة في العراق الحديث، ط 1، دارالحكمة.

البوتاني، عبدالفتاح علی یحیی (٢٠٠٣)، الحياة الحزبية في الموسڵ 1926 – 1958، ط1، مطبع وزارة التربية، اربيل.

البوتاني، عبدالفتاح علی (٢٠٠١)، وثائق الحركة القومية الكردية التحررية، ط1، اربيل.

البياتي، عبدالرحمن ادريس صالح (٢٠١٠)، سياسة بريتانيا تجاه كرد العراق 1914- 1932، مطبعة شفان، السليمانيه.

جرجيس، عبدالجبار (١٩٧٥)، دليل الموسڵ العام ، ط1، نينوى.

جمبد شكرى، ئاكرێ (٢٠٠٨)، (عقرة) في عهد الملكي، ط1، مطبعة حاجى هاشم، أربيل.

جندى، خەليل (١٩٩٤)، حركات التحرر الكردستان الجنوبى 1939 – 1950، ط 1، ستوكهولم.

الحسني، عبدالرزاق (١٩٨٨)، تاريخ ا الوزارات العراقية، ج6، ط 7، بغداد.
الحسيني، عبدالرزاق (١٩٨٣), تاريخ الاحزاب السياسية العراقية، ط2، لبنان – بيروت.
الحسيني، السيد عبدالرزاق (١٩٣٥)، العراق في دوري ألاحتلال والانتداب, دار الراية البيضاء، لبنان – بيروت.
الحسيني، عبدالرزاق (١٩٨٢)، التاريخ الوزارة العراقية، ط1، ج3، بيروت.
الحسيني، عبدالرزاق (١٩٥٨)، العراق قديما و حديثا، ط3، لبنان.
الحموي، ياقوت (١٩٩٥)، المعجم البلدان، ج4، بيروت.
خليل، عادل غفور (٢٠٠١)، احزاب المعارضة في العراق السرية والعلنية، بيروت.
الدرة، مەحمود (١٩٦٦)، القضية الكردية، ط2، منشورات دارالطليعة، بيروت.
الدوسكی، كاميران عبدالصمد (٢٠٠٧)، بهدينان في أواخر العصر العثماني (1876 – 1914), ط 1 ، دهوك.
دوسکی، هوزان سلێمان (٢٠٠٥)، جمهورية الكوردستان 22 كانون الثانى 1946 – 17 كانون الاول 1946، دراسة تاريخيه سياسيه، ط 1، اربيل.
رؤوف، عماد عبدالسلام (٢٠٠٨)، درسات وثائقية فى تاريخ الكرد الحديث وحضاراتهم، ط1، اربيل.
الزبيدى، ليث عبدال مەحسن (١٩٨١)، ثورة 14 تموز في العراق، ط1، منشورات مكتبة العربيه، بغداد.
الصويركي ،محمد على (٢٠٠٦)، معجم الاعلام الكرد فى تاريخ الاسلامى والعصر الحديث فى كردستان و خارجها،السليمانية.
صابر ،سروه اسعد (٢٠٠٦)، كردستان الجنوبية 1926 – 1939 دراسة تاريخيه سياسية، ط1، سلێمانی.
شريف، عبدالستار طاهر (٢٠٠٧)، الجمعيات والمنظمات و الاحزاب الكردية في نصف قرن 1908 – 1958، ط2، سليمانية.
شيرزاد، محمد (١٩٤٦)، نضال الاكراد، القاهرة.
صالح، زكى (١٩٥٣)، مقدمة في دراسة العراق المعاصر، ط1, مطبعة الرابطة, بغداد.
العقيلى، عبدالعزيز (١٩٥٦)، تاريخ الحركات بارزان الاولى عام 1931، ط1، بغداد.
العمرى، محمد طاهر (١٩٢٥)، التاريخ مقدرات العراق السياسية، ط2، مطبعة دار السلام، بغداد.
عيسى، حامید مەحمود (٢٠٠٥)، القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الأمريكي (1914 – 2004)،ط 1, قاهرة.
القلقشندى، ئەحمەد بن على (١٩٨٧)، صبح الأعشى في صناعة الانتشار،ج4، ط1، دار الكتب العلمية، بيروت.
قفطان، كاوس (٢٠٠٣)، الانتفاضات البارزانية، ط 1، مطبعة وزارة التربية، أربيل.
الكردى، حمد على الصويركى (٢٠٠٨)، الموسوعة الكبرى عشائر الكرد عبر التاريخ، ط1، ج3، الدار العربيه، بيروت.
كريم ، حبيب محمد (١٩٨٨)، تاريخ حزب الديمقراطى الكردستانى -العراق في محطات رئيسة 1946 – 1993، مطبعة خەبات، دهوك.
المايى، انور (٢٠١١)، الأكراد في بهدينان، ط3،دهوك.
محمد،غانم ـ وـ البوتانى (٢٠٠٨)، بدالفتاح على ، الكرد والاحداث الوطنية خلال (عهد الملكى (1921 – 1958)، ط1،مطبعة دار الزمان، ديمشق – سوريا.
محسن، محمد (٢٠٠١)، المتولي كرد العراق منذ الحرب العالمية الأولى عام 1914 حتى سقوط الملكية في العراق عام 1958، ط1، دار العربية، بيروت.
مزورى، هلبين محمد امين (٢٠٠٨)، حزب هيوا (الأمل) 1939 – 1946، دراسة تاريخيه سياسية، ط1، مطبعة حاجى هاشم، اربيل.
مظهر ، كمال احمد (١٩٨٧)، دور الشعب الكردي في ثورة العشرين العراقيه, بغداد.
حميد،جعفر عباس وئەحمەد، د. ابراهیم خەلیل (١٩٩٧)، تاريخ العراق المعاصر.
واندل، جوناثان (١٩٩٧)، امه في شقاق دروب كردستان كما سلكتها، ت :فادى حمود، ط1، بيروت.
ئاکرەیی، فايق ابو زيد سليم (١٩٩٩)، دليل ئاكرێ السياحى، هەولێر.

ب-دیدارەکان:

چاوپێکەوتن لەگەڵ حەجی محەمەد ئەیوب زێباری، 2021/2/1، دینارتە، حەجی محمد ئەیوب: لەدایکبووی ساڵی ١٩٣٨،لەگوندی چاربوت لەدەڤەری زێبار، ،وەک خوبەخش لەرێزەکانی شورەشی ئەیلول(١٩٦١-١٩٧٥) خەباتیکردووە ، رۆلێکی گرینگ هەبووە لەدابینکردنی خوراک و کومەککردنی شۆرش، لەدوای نسکۆی ١٩٧٥،خەریکی کاری کشتوکاڵی بووە،لە ڕاپەرینی بەهاری ١٩٩١و ئازادکردنی ناحیەی دینارتە بەشداری کردووە، ئێستا دانیشتووی گوندی گریبشە سەربە ناحیەی دینارتە.

چاوپێکەوتن لەگەڵ جمعا حەجی نەبی چاربوتی، 2021/3/13، دینارتە. حەجی جمعا چاربووتی: حەجی جمعا نەبی لەدایکبووی ساڵی ١٩٤٠،لەگوندی چاربووت لەدەڤەری زێبار ،وەک خوبەخش لەرێزەکانی شۆڕشی ئەیلول(١٩٦١-١٩٧٥) خەباتیکردووە ، رۆلێکی گرینگ هەبووە لەدابینکردنی خۆراک و کومەککردنی شۆڕش، لەدوای نسکۆی ١٩٧٥،خەریکی کاری کشتوکاڵ و ئاژەلداری بووە،مختاری گوندی چاربووتە،ئێستا دانیشتووی ناحیەی دینارتە.

چاوپێکەوتن لەگەڵ حەجی یوسف مستەفا، 2021/3/1، دینارتە،حەجی یوسف چالی: حەجی یوسف مستەفا لەدایکبووی ساڵی ١٩٢٩،لەگوندی جالیی لەدەڤەری زێبار، کەسێکی نزیک بووە لە ئاغاکانی زێبار،وەک خوبەخش لەرێزەکانی شۆڕشی ئەیلول(١٩٦١-١٩٧٥) خەباتیکردووە، لەدوای نسکۆی ١٩٧٥،خەریکی کاری کشتوکاڵ و ئاژەلداری بووە،ئێستا دانیشتووی گوندی سەرکەلییە سەربە ناحیەی دینارتە.

4- ڕۆژنامەو گۆڤارەکان:

أ-ڕۆژنامەکان:

برايەتی"رۆژنامە"، ژ: 2232، دووشەممە 1991/12/12.
برايەتی"رۆژنامە"، ژ: 2261، 199/1/23.
برايەتی"رۆژنامە"، ژ: 2230، 1996/12/22.

برایەتی"رۆژنامە"، ژ: 2217، 1996/11/21.
برایەتی"رۆژنامە"، ژ: 2232، 1996/12/12.
ژ – بیلال، بزوتنەوەی خەلیل خوشەوی، برایەتی"رۆژنامە"، ژ: 2238، 1996/12/22.
برایەتی، رۆژنامە، ژ: 2244، 1996/12/30.
معروف، کەمال نوری (١٩٩٥)، شێخ مەحمود ئەو گەورە پیاوەی کورد، برایەتی"رۆژنامە"،ژ2146.

ب-گۆڤار:

البوتاني، عبدالفتاح علی (٢٠٠٠)، الاشوري في العدد من الوثائق الحكومة العراقية، گولان العربي"مجلة"،عدد (55)، اربيل – كانوون الاول.
تالەبانی، موکەرم (١٩٩٣)، کۆمەڵەی دارکەرو پارتی هیوا چوون دامەزرا، ڕەنگین "گۆڤار"، ژ: 52، بغدا.
دەشتی،تارا محمد (٢٠١١)، ڕەوتی ژیان و بەرهەمەکانی یاقوت حەمەوی، مێژوو"گۆڤار"، ژ،(17)، زستانی.
عبدالرحمان،قارەمان‌حیدر (٢٠١٠)، شەری پارتیزانی لەماوەی شۆرەشی ئەیلولدا، مێژوو"گۆڤار"ژ:14، چاپخانەی گۆڤار، ساڵی چوارەم ـ هەولێر.
خۆشناو، شوان محمد امین (٢٠١١)، بارودۆخی سیاسی هەولێر لە پارت و ڕێکخراوە سیاسیەکان و ڕووداوەکاندا 1939 – 1958، مێژوو "گۆڤار"، ژ: 18، ساڵی پێنجەم، هەولێر.
ڕۆژبەیانی، جەمیل (١٩٩٥)، کورتەی مێژووی ئاکرێ ،ڕەنگین "گۆڤار"، بەغدا ، ژ: (1851)
سندی، ئەبو زەید مستەفا (١٩٦١)، ئاکرێ، ڕوناهی"گۆڤار"،ژ:(4)
سعيد ،سلێمان صنعان (٢٠١١), دۆزی کورد لە جەنگی یەکەمی جیهانیەوە تاکوو پەیماننامەی لۆزان(1914-1923ز)،مێژوو"گۆڤار" ،ژ:18،چاپخانەی رۆژهەلات هەولێر.
عەبدوڵا، حمال (١٩٩٥)، بادەکا ئاکرێ، دهوك"گۆڤار"، ژ:(3)
عقراوی، هاشم (٢٠١١)، صوت كردستان "مجلة"، عدد:(777)
قادر، علی محمد (٢٠١١)، حركات بهدينان ضد الأستعمار البريطاني بعد الحرب العالمية الاولى 1918 – 1920، زاخو"مجلة"، جامعة زاخو، العدد:(2)
مێژوو"گۆڤار" ،ژ:(17)
یاسین، حیکمەت ملا (٢٠١٤)، ئاکرێ ل سەردەمێ جەنگێ جیهانی ئێکێ، سپە"گۆڤار"، ژ:(55).
یاسین، حیکمەت ملا (٢٠١٤)، ئاکرێ لە سەردەمی جەنگی جیهانی ئێکێ، سپە"گۆڤار"، ژ:(56).

دور العقرة في الحركة المسلحة بارزان (١٩٤٣-١٩٤٥)

دلاورمحمد صديق الزيبارى
قسم التاريخ-كليه اداب جامعـه سلاح الددين- اربيل
dilawar.sadeeq@su.edu.krd

ملخص

عرف قضاء آكري كمنطقة مهمة وإستراتيجية في تاريخ حركة تحرر شعب الكورد المستمرة في النضال، مرحلة (١٩٤٣-١٩٤٥) أحد المراحل المهمة التي مرت بها مدينة آكري ، عرفت هذه المرحلة بأهم مرحلة في مراحل حركة التحرر الكردي ، إذ أصبحت مدينه آكري في هذه الفترة مركز صراع بين الثوار والحكومة العراقية ، وقد كان لها دور رئيسي في حسم الأحداث في هذه الفترة من التاريخ.

إهتم هذا البحث بدور آكري لحركة المسلحة بارزان (١٩٤٣-١٩٤٥) ، تضمن هذا البحث تمهيد ومبحثين رئيسيين،لتمهيد عبارة عن عرض سريع للموقع الجغرافي لمدينة آكري ، إسمها عبر مراحل مختلفة من التاريخ، وأيضاً يبحث عن دورها في حركة تحرر شعب الكوردي قبل الحركة المسلحة بارزان ١٩٤٣. وقد إختص المبحث الاول البحث عن دور سكان عقرة في الحركة المسلحة في بارزان (١٩٤٣-١٩٤٥) ، كما وركز على مشاركة أهالي آكري من الناحية العسكرية وتقديم المؤنة لهم إذ كان لهم دور رئيسي من هذه الناحية ، وأيضاً المواقف الإيجابية والسلبية لزعماء القبائل في آكري، وأبرز النشاطات العسكرية ضد الحكومة العراقية. وإهتم المبحث الثاني بعرض دور المثقفين والطلاب والمنظمات الكوردية في آكري في النضال السياسي بفترة (١٩٤٣-١٩٤٥) فقد عرض دور مثقفين آكري في النضال السياسي ونشر مبادئ حركة بارزان و الوعي القومي لدى الشعب ، كما وعرض هذا المبحث أبرز النشاطات السياسية للشخصيات ، الذين كان لهم دور واضح في تلك النشاطات السياسية.

الكلمه المفاتحية: عقرة- زيبار-بارزاني –مناضل-عشيرة –هجوم.

The Role Of Akre In The Barzan Armed Movement (1943-1945)

Dilawar M Sadeeq Zebari
Department Of History, College Of Arts, Salahadden University-Erbil
dilawar.sadeeq@su.edu.krd

Abstract

The Akre district was in the struggle as an important and strategic area in the history of the Liberation Movement of Kurdish nation. A stage from (1943) to (1945) was one of the important stages for the Akre city. This stage was known as the most important stages of the liberation movements. In this period Akre city became the conflict center between the revolutionaries and the Iraqi government. It had a major role in resolving events in this period of history. This research deals with the role of Akre in Barzan Armed Movement (1943-1945).
This research organized into two main parts and a preface. The preface is a short explanation of the geography of the Akre city, its name through different stages of history, and also talks about its role in the Liberation Movement of Kurdish nation before the Barzan Armed Movement in 1943. The first part is devoted to explain the role of the residents of Akre in the Barzan Armed Movement (1943-1945). It is focused on the participation of the people of Akre from both the military point of view and providing supplies. It also focused of the positive and negative attitudes of the tribal leaders of Akre, and the most prominent military activities against the Iraqi government. The second part is concerned to present the role of the Kurdish intellectuals, students and organizations of Akre in the political struggle during the period (1943-1945). According to the scientific resources, Akre had a clear role in those political activities.

Key word: Akre -Zebar- Revolutionery –Barzani - Tribal -Attack